

บทที่ 3

วิวัฒนาการของวรรณกรรมนิราศ

วัตถุประสงค์

1. ให้ทราบความนิยมในการแต่งวรรณกรรมนิราศในแต่ละสมัย ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน
2. ให้ทราบลักษณะการแต่งนิราศเรื่องต่าง ๆ ทั้งในด้านคำประพันธ์ที่ใช้ เนื้อหาและการพรรณนา ตลอดจนคุณค่าต่าง ๆ
3. ให้ทราบวิวัฒนาการทางเนื้อหาของนิราศตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มาจนถึงสมัยปัจจุบัน

3.1 นิราศสมัยกรุงศรีอยุธยา¹

นิราศเป็นคำประพันธ์ของไทยที่นิยมแต่งกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเกิดขึ้นในรัชกาลใด ทั้งนี้เนื่องจาก การแต่งนิราศในสมัยแรก ๆ ผู้แต่งไม่นิยมบอกชื่อ และระยะเวลาที่แต่ง นักปราชญ์ราชบัณฑิตยสถานจะสันนิษฐานว่า นิราศเรื่องแรก คือ โคลงนิราศหริภุชชัย หรือ โคลงหริภุชชัย สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประพันธ์ขึ้นเมื่อปีจอ พ.ศ.2180 ทรงกับรัชกาลพระเจ้าปราสาททองครองกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป ก็มีข้อความใน "คำนำ" เมื่อคราวพิมพ์ใน พ.ศ.2467 และ พ.ศ.2468 ว่า

"โคลงนิราศหริภุชชัย เป็นโคลงโบราณ เดิมแต่งเป็นโคลงลาวที่เชียงใหม่ และมีวีคังกรุงศรีอยุธยามาแต่งซ่อม แปลงให้เป็นโคลงไทย นับถือกันว่าเป็นโคลงคำรา เรื่องหนึ่ง พวกกวีที่แต่งโคลงแต่ก่อนมักเอาอย่างกระบวนการในโคลงนิราศหริภุชชัยนี้ ไปแต่ง มีอยู่หลายเรื่อง เรื่องในโคลงนิราศหริภุชชัย เป็นนิราศจากเมืองเชียงใหม่ไปบูชาพระธาตุที่ลำพูน อาจจะเป็นต้นแบบอย่างของนิราศที่แต่งเป็นโคลงและกลอนกันใน

¹โปรดดูรายชื่อนิราศในภาคผนวก

กรุงศรีอยุธยาตลอดมาจนรัตนโกสินทร์ ถ้ามิได้เป็นต้นแบบอย่าง ก็เป็นนิราศชิ้นเก่าที่สุด มีนิราศเรื่องอื่นที่แต่งใกล้เคียงกัน คือ โคลงกำสรวลและโคลงทวาทศมาส อายุของโคลงนิราศทวิภูษิตนี้มีที่สังเกตุอยู่ในตัวโคลงบทแรกบทกวี "เมิงเป้า" ในโคลงบทอื่นคือไปกล่าวถึงนมัสการพระพุทธสิหิงค์เมื่อยังอยู่เมืองเชียงใหม่ อาศัยความสองข้อที่กล่าวมา ได้ความว่าแต่งในปีเมิงเป้า เมื่อก่อนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมาไว้ที่กรุงศรีอยุธยา จะต้องเป็นปีในล. พ.ศ.2180 ตรงกับรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง ครองกรุงศรีอยุธยา หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป¹

ในเรื่องศักราชที่แต่งนี้ มีผู้สันนิษฐานไว้แตกต่างกันออกไปอีกท่านหนึ่ง คือ คร.ประเสริฐ ๗ นคร ได้สันนิษฐานเรื่องนิราศทวิภูษิตไว้ว่า เป็นเรื่องที่จักเป็นคำนำนไว้ในปี พ.ศ.2060² ตรงกับรัชกาลพระรามาธิบดีที่ 2 หรือพระเชษฐา ซึ่งเป็นโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.2034-2072 คร.ประเสริฐ ๗ นคร อ้างหลักฐานจากโคลงบทหนึ่งซึ่งกล่าวถึงพระแก้วมรกตยังประดิษฐานอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ดังมีข้อความว่า

มหาอวาตสร้อย	ศรีสถาน
ชินรูปองค์พุทธ	เลิศล้ำ
อมรทศค่าควรปาน	บุรีหนึ่ง นุชเสย
ถวายประนมเบืองหน้า	เพื่อไถนาริรมย์

คร.ประเสริฐ ๗ นคร ยังได้สันนิษฐานไว้อีกด้วยว่า ระหว่างปีที่พระแก้ว-

¹ กรมศิลปากร, "คำนำ", วรรณคดีในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ โครงการพัฒนาการศึกษา กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษา จิตพิมพ์ (พระนคร : โรงพิมพ์ส่งเสริมอาชีพ, 2504), หน้า 8.

² คร.ประเสริฐ ๗ นคร, "อธิบายความเบื้องต้น," โคลงนิราศทวิภูษิต (พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือ, 2503) หน้า ๘.

มรดกประติมากรรมอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ คือระหว่าง พ.ศ.2011-2091 เป็นเวลา 80 ปี ซึ่งตรงกับปีเมืองเป้า หรือปีฉลู นพศกที่ระบุไว้ในโคลงนิราศทริภุชชัยเพียงปีเดียว คือ ปีฉลู นพศก จุลศักราช 879 ตรงกับปี พ.ศ. 2060

นอกจากนี้ในโคลงนิราศทริภุชชัย ยังกล่าวถึง พระพุทธสิหิงค์ประติมากรรมอยู่ที่ เชียงใหม่ ความว่า

นบพระวรเชษฐช้อย	สิหิงค์
สาเทพแปงเบงจาจริง	จึงย้าย
วานกตเจครใจถสิง	ถลากระหม่อม เรียมเอย
เทาคำเนินเยื่อนย้าย	พรำพร้อมเดินเที่ยว

คร.ประเสริฐ ณ นคร ได้กล่าวไว้ว่าพระพุทธสิหิงค์คกไปอยู่ที่เชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ.1950 (ปีฉลู จุลศักราช 769) จนถึงปี พ.ศ.2205 (ปีชวด จุลศักราช 1024) ระยะเวลาที่พระพุทธสิหิงค์และพระแก้วมรกตประติมากรรมอยู่ที่เชียงใหม่พร้อมกันนั้น มีปีฉลู เพียงปีเดียว คือ ปี พ.ศ.2060 (ปีฉลู นพศก จุลศักราช 879)

มีนิราศอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นปัญหาถกเถียงกันว่า อาจจะเป็นนิราศเรื่องแรก คือ ทวาทศมาส ผู้ที่กล่าวว่า ทวาทศมาสแต่งก่อนโคลงนิราศทริภุชชัย ก็คือ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์¹ ได้สืบหาหลักฐานสนับสนุนข้อวินิจฉัยสรุปได้ว่า ทวาทศมาสน่าจะแต่งขึ้นในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และผู้แต่งน่าจะไ้แก่ พระเยวราช ไอรสองค์ที่ 3 ของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นิพนธ์ขึ้นเพื่อถวายสมเด็จพระบรมราชาธิราช ราชไอรสองค์พระองค์หนึ่งของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ได้รับการอภิเษกให้ครองกรุงศรีอยุธยา ในขณะที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก ส่วนกว้ออีก 3 ท่าน ที่เอ่ยชื่อมาคงเป็นเพียงผู้ที่ "ช่วยแกลังเกลากถอน" เท่านั้น

จากคำสันนิษฐานต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่จะเชื่อกันว่า โคลงนิราศทริภุชชัยเป็นนิราศเรื่องแรก แต่ก็ยังมีผู้ที่มีความเห็นแตกต่างไปว่า ทวาทศมาส

¹ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, วรรณคดีไทยภาคพิเศษ ทวาทศมาสโคลงกัน
(พระนคร : โรงพิมพ์ศิริมิตร, 2512), หน้า 6-43.

เป็นนิราศเรื่องแรกแต่ก่อนนิราศทวิภูษิต จึงยังเป็นปัญหาที่จะต้องค้นคว้าต่อไป

3.1.1 นิราศทวิภูษิต เกิมแต่งเป็นโคลงลาว ใช้ภาษาอานนา ไม่ทราบแน่ชัดว่าใครเป็นผู้แต่ง ต่อมาได้มีผู้ดัดแปลงให้เป็นโคลงสี่สุภาพ เป็นเรื่องการเดินทางออกจากเมืองเชียงใหม่ไปนมัสการพระธาตุที่เมืองทวิภูษิต (ลำพูน) ก่อนไปได้สักการะพระพุทธรูปสำคัญ ๆ เช่น พระพุทธสิหิงค์ และพระแก้วมรกต ระหว่างทางก็ผ่านวัดอีกหลายแห่ง มีบทคร่ำครวญพรรณนาถึงภรรยาขณะเดินทาง จนกระทั่งได้ไปนมัสการพระธาตุทวิภูษิต มีบทพรรณนาถึงงานฉลองในเวลาดกลางคืนว่า มีการฟ้อนรำ การโต้เชือก ไขว้พระพุทธรูปต่าง ๆ ตูคอกไม้เพลิงแล้วลาพระธาตุกลับ

ตัวอย่างบทพรรณนาชมธรรมชาติพร้อมกับการคร่ำครวญในนิราศทวิภูษิต

กวาวกวิวโสกสร้อย	ส้มสุก
ชวนอ่อนแถมใบทุก	กิ่งก้าน
ไม่เห็นนิรมฤค	ขาร่ม ช้างแสบ
เห็นคอกควงไม้มัน	เยี่ยม้านอกเวียน

อธิบายคำ

กวาวกวิว = ทองกวาว, ทองกวิว
 สร้อย = คอกไม้
 นิรมฤคชา = ต้นไม้ที่มีใบรวม
 มัน = ไร่, เหี่ยว
 เยี่ยม = ทำ

ตัวอย่างบทเปรียบเทียบถึงความรักที่มีต่อภรรยา เป็นความคิดแปลกใหม่ดังนี้

อันรักร้อยฟ้าฟาก	ภูวคด ก็คือ
คืออยู่กลางทรวงตน	แห่งช้า
บ่รักเสกเส้นขน	ในแวน วัณณ์เอย
ฤาท่อนยดแยมหน้า	นาฏเอี้ยววัลภา

เปรียบเทียบว่า คนรักแม่จะอยู่ห่างไกลราวฟ้ากับดิน ก็เหมือนอยู่ในทรงอกของ
เขา ถ้าไม่รักก็เหมือนเช่นชนหน้าอก อยู่ที่แผ่นอกแท้ ๆ แต่ก็ไม่ได้เห็น (ลงหมายถึงใส่
เสื้อมีคอกอยู่ตลอดเวลา)

3.1.2 ทวาทศมาส แต้งเป็นโคลงคั่นวิวิธมาลี จบด้วยร้ายสุภาพ แต้งโดยใคร
ในสมัยใด ไม่มีข้อยืนยันแน่นอน มีโคลงบอกไว้ในตอนท้ายว่า

"การกลอนนี้คั้งอาทิ	กวี หนึ่งนา
เขาวราชสามนต์ไทรย	แผ่นหล้า
ขุนทรหมมนครีศรี	กวีราช
สารประเสริฐฤๅชา	ช่วยแกล้งเถลากลอน"

จากโคลงบทนี้ทำให้มักจะกล่าวกันว่า ผู้แต่งทวาทศมาส คือ "สามกวี"
ซึ่งอาจหมายถึง พระเขาวราช ขุนทรหมมนครี และขุนสารประเสริฐ หรือบางท่านก็
ว่าหมายถึง ขุนทรหมมนครี ขุนศรีกวีราช และขุนสารประเสริฐ ดังที่ปรากฏในนิราศ
รุ่นหลัง ๆ ดังนี้

"ทวาทศมาสศักดิ์
สามปราชญ์ รั้งแธ"
-นิราศพระยาครัง

"ทวาทศมาสสาร
สามเทวม ฤวิธแธ"
-นิราศนรินทร์

"ศรีปราชญ์สามปราชญ์ทั้ง
ครังนรินทร์ กิติ"
-นิราศกรุงเก่า

แต่ก็มีบางท่านกล่าวว่า ผู้แต่งน่าจะได้แก่ พระเขาวราช ส่วนอีก
3 คน ที่เหลือ เป็นเพียงผู้ชักเถลาคำประพันธ์

เนื้อความของการพรรณนาคร่ำครวญ เป็นการแสดงความคิดถึงนาง
คิดถึงความหลังเมื่ออยู่กับนาง แสดงความเจ็บช้ำที่คงพลัดพรากจากนางทั้ง ๆ ที่รักกัน

ผู้แต่งไม่ได้เดินทางไปไหนจึงไม่มีการพรรณาสถานที่ แค่พรรณนาไปคามเวลาที่ผ่านไป ตั้งแต่เดือน 5 ไปจนถึงเดือน 4 กล่าวถึง พระราชกิจ และขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับ กฎมนเทียรบาล พิธีนักขัตฤกษ์ พิธีทางศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ ตลอดจน ประเพณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น พร้อมทั้งนั้นก็คิดว่าควรพูดถึงความรู้สึกของเขา ที่ภรรยาที่รักต้องจากไป ทำให้เขามัวมั่นนับคืนรอคอยเวลาที่จะได้พบกันอีกด้วยใจจกจ่อ เว้าร้อนไม่เป็นสุข

ตัวอย่างบทพรรณาดังธรรมชาติ ในทำนองร่วมเส้าโศกไปกับเขาค้วย ดังเช่น

แต่ยมนิราศแก้ว	ไกลนาน
ฟ้าเพื่องกรรชิตมอ	หม่นเส้า
ว่าเพอຍร่าพารา	ไหลหลั่ง
สวรรคอนันคร้อนเว้า	ช่วยครอม

3.1.3 กำสรวลโคลงคั้น หรือที่ในสมัยรัตนโกสินทร์เรียกว่า กำสรวลศรีปราชญ์ แต่งเป็นโคลงคั้นมาพद्यุชร มีรายคั้นขึ้นคั้นเรื่อง 1 บท ไม่มีข้อความคอนใครระบุชื่อผู้แต่ง ไว้อย่างชัดเจน นอกแต่เพียงว่าผู้แต่งชื่อ "ศรี" ซึ่งเชื่อกันว่า คือ ศรีปราชญ์ แต่งขึ้น เมื่อคราวถูกเนรเทศไปเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื่องจากลอบเป็นฐักับนางใน ซึ่งอาจจะชื่อ ศรีจุฬาลักษณ์ ดังที่ปรากฏในนิราศรุ่นหลัง ๆ เช่น นิราศพระยาตรัง กล่าวถึงศรีปราชญ์แต่งกำสรวลโคลงคั้นเมื่อจากหัวจุฬาลักษณ์ ว่า

"ศรีปราชญ์นิราศท้าว	จุฬาลักษณ์
ว่าเรื่องร่ารักทุก	น่านกว้าง"

ในนิราศนรินทร์ ก็มีกล่าวไว้ด้วยว่า

"กำสรวลศรีปราชญ์พร้อม	เพรงกาล
จากจุฬาลักษณ์ธาดู	สวาทแล้ว"

มีผู้ที่ไม่เชื่อว่า กำสรวลโคลงคั่นแค้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คือ หม่อมราชวงศ์ สุนนชาติ สวัสดิ์กุล¹ ได้วินิจฉัยเรื่องนี้ไว้ว่า

“กำสรวลโคลงคั่นนั้นอายุเก่ากว่าอนิรุทธคำฉันท์ถึง 200 ปี เพราะกำสรวลโคลงคั่นเป็นหนังสือที่เห็นชัด ๆ ว่าอยู่ในสมัยอยุธยาสมัยแรก คือ สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทั้งด้วยคำสำนวนไม่มีที่เถียงเลย เทียบได้กับยวนพ่าย พระลอ และมหาชาติ-คำหลวง”

นอกจากนี้ยังได้วินิจฉัยเกี่ยวกับ “ศรีปราชญ์” ไว้ว่า อาจจะเป็นชื่อตำแหน่งของกวีเอกในราชสำนัก แต่มีใช้ชื่อคน “ศรีปราชญ์” จึงมีได้หลายคนท่านเองเกี่ยวกับชื่อ “ศรีสุนทรโวหาร” เรื่องผู้แต่งกำสรวลโคลงคั่นจึงยังลงความเห็นแน่นอนไม่ได้

กำสรวลโคลงคั่น มีคันทัมป์ตัวเขียนอยู่หลายฉบับ ผู้ชำระรวบรวมมีอยู่หลายท่าน ทำให้ลำดับของโคลงสับกันไปบ้าง ข้อความขาดหายและไม่จบลงอย่างสมบูรณ์ เนื้อหาส่วนใหญ่คือการคร่ำครวญถึงผู้หญิงคนหนึ่งที่จากนางไปไกล ด้วยการเดินทางด้วยเรือ เป็นบทคร่ำครวญที่สะเทือนอารมณ์ ไพเราะซาบซึ้งและกินใจ เป็นนิราศยอกเยียมเรื่องหนึ่ง ซึ่งกวีรุ่นหลังนิยมยกย่องเป็นครูและเป็นแบบฉบับในการแต่งนิราศคำโคลง เช่นเดียวกับนิราศทริภุชชัย และทวาทศมาส ก็ถือเป็นแบบฉบับของนิราศคำโคลงรุ่นหลัง ๆ

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ยังมีนิราศอื่น ๆ อีกทั้งที่แต่งเป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ห่อโคลง และกลอน บางเรื่องมีคันทัมป์ไม่สมบูรณ์ ดังจะได้กล่าวโดยสังเขปดังนี้

3.1.4 ราชาพิลาปคำฉันท์ หรือที่ในสมัยต่อมาเรียกชื่อว่า นิราศนันทิศา แต่งเป็นคำฉันท์หลายชนิด ไม่ทราบชื่อผู้แต่ง แต่งไว้ประมาณสมัยสมเด็จพระนารายณ์ หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป เพราะมีฉันทบางตอนปรากฏเป็นตัวอย่างฉันทโบราณในหนังสือจินตคามณีของพระโหราธิบดี กวีสมัยสมเด็จพระนารายณ์ จัดเป็นนิราศสมมุติ เนื่องจากผู้แต่งได้เนื้อความจากเรื่องรามเกียรติ์ เป็นตอนที่ทศกัณฐ์ใช้มารีศแปลงเป็นกวางทองมาล่อนางสีดาให้ยอมได้ พูลขอให้พระรามออกตามไป เมื่อพระรามยิงศรถูกกวาง กวางทองก็แกล้งทำอุบายร้อง

---

¹หม่อมราชวงศ์ สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, วินิจฉัยเรื่อง “ศรีปราชญ์” (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, 2507), หน้า 5-8.

เป็นเสียงพระรามขอให้พระลักษมณ์มาช่วย ทศกัณฐ์จึงมาลักเอาตัวนางสีดาไปได้ พระราม จึงต้องออกเดินทางติดตามหานาง ระหว่างทางก็คร่ำครวญรำพันถึงว่าเมื่อใดจะได้พบกับอีก ธรรมชาติต่าง ๆ ต้นไม้ สัตว์ป่าก็พลอยเศร้าโศกไปด้วย มีบทชมโฉมนางสีดา บทชม ธรรมชาติ และเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ระหว่างติดตามหานางสีดา

ตัวอย่างบทครวญ

จักครวญคร่ำหากี่เดือนปี

กี่ยามทิวารตี

แดจักสมพระนุชเสอย

ตัวอย่างบทชมโฉม

ก็ร้อยพันชาติ

จักหาเหมือนนาง

พระภักควดี

ห้วงองค์สรพางค์

สรพสมบุรรมมี

คิ่งเทวนารี

นารายณ์แปลงเปน

3.1.5 นิราศนครสวรรค์ พระศรีมโหสถแต่งขึ้นในปี พ.ศ.2201 เมื่อคราว ความเสด็จสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไปรับช้างเผือกที่นครสวรรค์ แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ กั้นฉับมีเหลือเพียง 69 บท เล่าเรื่องสมเด็จพระนารายณ์เสด็จประพาสทางชลมารคไป ยังเมืองนครสวรรค์ เป็นเชิงบันทึกรการเดินทาง พรรณนาถึงสถานที่มากกว่าแสดงความอาลัย อารมณ์ถึงคนรัก

3.1.6 นิราศเจ้าฟ้าอภิภัย เป็นโคลงสี่สุภาพ ความยาว 25 บท เจ้าฟ้าอภิภัย โอรสพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ทรงนิพนธ์ กล่าวถึง การเดินทางจากอยุธยาถึงลพบุรี ชม พระนครแล้วเดินทางไปที่ทุ่งสมอคอน วังวารีย์ เชื้อคังศาลมูซาเทพารักษ์เจ้าป่า พรรณนาถึงความรัก และมีการอธิษฐานถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขอให้ไปพบคนรักและได้อยู่ร่วมกันอีก

3.1.7 นิราศพระพุทธรบาท พระมหานาควัดท่าทราย กวีสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แต่งไว้เป็นโคลงสี่สุภาพ ความยาว 25 บท เนื้อความไม่สมบูรณ์ กล่าวถึง การออกเดินทาง

จากอยุธยาถึงที่ไกล ๆ พระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี มีการแหกรบทรวดถึงนาง

3.1.8 ภาพหล่อโคลงนิราศประพาสธารโศก ชื่อเดิมว่า ภาพหล่อโคลงนิราศพระบาท เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ พระราชโอรสของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงนิพนธ์คราวความเสด็จพระราชบิดา ไปงานสมโภชพระพุทธบาทที่สระบุรี เริ่มเรื่องด้วยบทชมความงามของผู้หญิง ตามคตินิยมของอินเดีย โดยกล่าวชมความงามที่ละส่วนตั้งแต่ขมจนถึงเท้า แล้วสรุปว่านางงามไม่มีใครเทียม จากนั้นจึงเริ่มพรรณนาคำครวญความเวลารำพันถึงกรรมที่ทำให้จาก พรรณนาโดยเลียนแบบทวาทศมาส แต่ละเอี้ยกกว่า เริ่มจาก 1 โมงเช้า ไปจนถึงค่ำถึงวันใหม่ แล้วก็พรรณนาเป็นวันเป็นเดือนตั้งแต่เดือน 5 ถึงเดือน 4 กล่าวถึงพิธีต่าง ๆ ที่กระทำกันเป็นประจำในแต่ละเดือน จากนั้นก็รำพันเป็นฤดูทั้ง 3 คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูหนาว แล้วรำพันเป็นปี ๆ ตั้งแต่ปีชวด เรื่อยไปจนถึงปีกุน เป็นอันว่าจบบทสังฆานาง ต่อจากนั้นเป็นบทที่กล่าวถึงการเสด็จประพาสธารโศก มีการพรรณนาธรรมชาติพร้อมกับแหกรถการรำพันถึงคนรัก ตามยุคต่าง ๆ 4 ยุค และในที่สุดก็ลงท้ายว่า

ชมโฉมโฉมสมพาส	บทนิราศจากชายา
นักปราชญ์ยอมแค้นมา	เล่าท่าทางอย่างเรียบร้อย
ชมโฉมสมพาสแก้ว	โนยนา
พลัดพรากจากชายา	ชื่นช้
นักปราชญ์ยอมแค้นมา	ในโลก
เล่าท่าทางอย่างนี้	ว่าด้วยเรียบร้อย
จบเสรีจครว้ครวญภาพย์	บทพิลาปถึงสาวศรี
แต่งคำประเวณี	ไซ้เมียรักจักจากจริง
โคลงครวญกลอนกล่าวอ้าง	นารี
โศกสร้อยถึงสาวศรี	เชกหัวว่า
แต่งคำประเพณื	ชิรภาคย์
เมียมิ่งพร้งพร้อมหน้า	ท่อนใดจากกัน

แสดงว่าทรงพรรณนาชมโฉม พรรณนาการพลัดพรากจากพระชายาตามที่นักปราชญ์

นิยมแข่งกันมา และพระองค์ทรงทำตาม นอกจากนี้ บทคว่ำกรวดถึงนาง ก็เป็นเพียงแข่ง
 ความประเพณี เพราะพระชายาก็เสด็จมาควมมิไต่จากกันจริง

ตัวอย่างบทชมโฉมในนิราศประพาสธารโศก

ชมเข้าเจ้าคำขลิบ	แสงยับยิบกลิ่นหอมรวย
ประบัวอ่าสละสลวย	คือมณีสีแสงนิล
ชมเกศคำขลิบเจ้า	สาวสลวย
แสงระยับหอมรวย	กลิ่นแก้ว
ละเอียกเสียดเส้นสววย	ประบัว
คือมณีเนื้อแล้ว	คล้ายคล้ำแสงนิล

ตัวอย่างบทพรรณนาคามโมงยาม โดยกล่าวชมการปรนนิบัติรับใช้ของนาง

โมงเข้าแล้วเจ้าที่	เจ้าถวนดีกิจการเรือน
หญิงใดไม่มีเหมือน	ใช้สอยก็พี่เคยชม
โมงหนึ่งคณิงเจ้าเร่ง	สทิเพื่อน
เจ้าถวนดีกิจการเรือน	สั่งชี้
หญิงใดไม่มีเหมือน	นางเนตร
รู้ทรมการนี้	ช่วยท้อใจชม

3.1.9 ภาพยี่ห้อโคลงนิราศประพาสธารทองแดง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ทรงนิพนธ์
 เริ่มด้วยบทชมกระบวนเสด็จพยุหยาตราทางสถลมารค คือด้วยการพรรณนาชมธรรมชาติในป่า
 กล่าวถึง สัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ นกชนิดต่าง ๆ ชมไม้พุ่มไม้ดอกไม้อด ชมธารน้ำ และชมปลา
 แทบจะไม่ได้พรรณนาคความในใจได้เลย ในตอนท้ายก็ทรงกล่าวไว้ว่า

จบเสด็จชมนกไม้	ในแหล่งไหลพันศัสถาน
หญิงชายพึงสำราญ	ที่ผืนอำงานแค้นเขียน

จบเสรีชนกไม้	โคลงการ
ชมแหล่งไพรพนัสสถาน	เดือนกว้าง
หญิงชายชื่นชมบาน	ใจโลกย์
ใครอ่านวานเค็มบ้าง	ช่วยแค้นเขียนลง

แสดงให้เห็นว่า นิราศเรื่องนี้ ผู้แต่งต้องการให้เป็นเพียงการพรรณนาธรรมชาติ ชมกชมไม้เท่านั้น มิได้มุ่งหมายที่จะแสดงความในใจแต่อย่างใด

3.1.10 นิราศเพชรบุรี หรือ เพลงยาวนิราศเพชรบุรี เป็นกลอนนิราศเรื่องเกี่ยวในสมัยกรุงศรีอยุธยา และสันนิษฐานว่าจะเป็มนิราศค่ากลอนเรื่องแรกด้วย มีบทรวมอยู่ในเพลงยาวสังวาส ไม่ได้แยกเป็นเรื่องนิราศต่างหาก หม่อมพิมเสนแห่งไ้ราวสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แต่งด้วยกลอนเพลงยาว ขึ้นต้นด้วยวรรคมี และจบลงด้วยคำว่า "เอ๋ย" ในวรรคส่ง มีเนื้อความคร่ำครวญถึงผู้หญิงมีการทักท้อท้อว่าเรื่องความรัก และกล่าวถึงการเดินทางไปยังเมืองเพชรบุรี การจากผู้หญิงที่อายุแก่กว่า เพราะผู้เขียนเรียกตัวเองว่า "อนุชา" และเรียกผู้หญิงว่า "เชษฐา" ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า

เหลือที่จะทนทรมาณ	อนุชามาทางบุรีศสถาน
ยังศุขานิราโรคฤดาโฉน	ขออนอมสารสุจริตประสิทธิมา
หึ่งพี่ผู้คู่กิกอนุชา	คอยห่างไกลไทยเทวศฤดาเชษฐา
	ยังนาคูชเกษมสารฤดาประการใด

สรุปนิราศสมัยกรุงศรีอยุธยา

นิราศเริ่มแต่งกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ในยุคแรก ๆ นิยมแต่งเป็นนิราศค่าโคลง และแต่งระหว่างการเดินทางจริง ๆ ยกเว้นทิวาทศมาส ซึ่งผู้แต่งพรรณนาคร่ำครวญถึงการจากนาง โดยมีได้เดินทางไปไหน และราชาพิลาปคำฉันท์ ซึ่งผู้แต่งใช้เนื้อหาในวรรณคดีเป็นหลักในการพรรณนา เนื้อหาในนิราศสมัยอยุธยา มักจะเป็นเรื่องที่แสดงความรู้สึกอย่างรุนแรง ทั้งในการพรรณนาถึงความงามของผู้หญิง ความรักของภวี ความอาลัย ความโศกเศร้า โดยใช้ความเปรียบที่ลึกซึ้งกว้างขวาง และเป็นการพรรณนา

ถึงความรู้สึกในใจของผู้แต่งมากกว่าจะแสดงความรู้สึกต่อสิ่งที่พบเห็นภายนอก แต่ก็มึ่นิราศบางเรื่องที่กวีมุ่งพรรณนาธรรมชาติ ชมนกชมไม้โดยไม่พรรณนาความในใจ ได้แก่ ภาพยนตร์โคลงนิราศประพาสธารทองแดง นิราศสมัยอยุธยาที่แต่งเป็นกลอนมีเพียงเรื่องเดียว คือ นิราศเพชรบุรี ของหม่อมพิมเสน ซึ่งเป็นนิราศสมัยอยุธยาตอนปลาย แสดงให้เห็นว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยายังไม่นิยมแต่งนิราศค่ากลอน

3.2 นิราศสมัยกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงธนบุรี มีผู้แต่งนิราศไว้เพียงเรื่องเดียว คือ พระยามหาอนุภาพ แต่ง นิราศกวางทุ่ง หรือ นิราศพระยามหาอนุภาพไปเมืองจีน เป็นนิราศค่ากลอน แต่งเมื่อครั้งเดินทางไปกับคณะทูต ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงส่งไปเจริญทางพระราชไมตรีกับกษัตริย์จีน พ.ศ.2324 เนื้อเรื่องกล่าวถึงการเดินทางไปกวางทุ่ง โดยทางเรือ เล่าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้ประสบ และกล่าวถึงการเดินทางกลับ มีลักษณะเป็นจดหมายเหตุไปราชการ ดังที่ได้เริ่มต้นไว้ว่า

ด้วยภักดีชูลีสายาท	สรวมชีพมังคมบรมนารถ
เป็นรมโพธิ์สุวรรณกันเณ	อภิวาทขอเบื่องพระบารมี
เป็นจดหมายมาดววยด้วยภักดี	ไปประเทศกวางทุ่งกรุงศรี
แรกราชคำวิหัตริครองถวิล	คามที่ได้สดับเคิมความ
จะสร้างสรรคั่งสรรคที่เรืองราม	จะเหยียบพื้นบัดพินให้งามสนาม
	จึงจะงามมงกุฎอยุธยา

ในระหว่างเดินทางในเรือ ได้เล่าถึงสิ่งที่ได้ประสบและความรู้สึกในขณะนั้น ดังที่ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

ถ้ากลางคืนก็ได้ชื่นแก่แสงจันทร์	ทิวาวันก็ได้ชมแก่รังมี
กับจะดูมัจฉาในวาริ	ก็มีแต่พวกพรรคจะอันตราย
ที่ความล่อมทอมว่ายน้นหลายหมู่	ก็เหลือรู้จะกำหนดจดหมาย
ชลาค่าด้วยน้ำเค็มพราย	ทั้งสุกสายกิ่งร้อยห้าสิบวา

จะดูโดยทศโคกใจหวาด
ประมาณยาวราวสามสิมห้าว
เห็นคล้ายกึ่งที่กะพุงแพนหาง
แต่โดยลมอมชลที่พันใบ

วิปลาศเห็นวาทขึ้นข้างขวา
ที่ท่อนหน้าไม้ตระหนักประจักษ์ใจ
ประมาณกว้างนั้นสิมห้าวได้
ก็สูงโค้โดยหมายกับปลายทาล

นิราศกวางทุ่งนี้ นับได้ว่าเป็นนิราศค่ากลอนเรื่องแรกที่บันทึกเหตุการณ์ในการ
เดินทางไปต่างประเทศ

3.3 นิราศสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 8)

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 8 มีนิราศเกิดขึ้น
จำนวนมาก ประมาณกว่า 60 เรื่อง¹ จะขอนำมากล่าวเพียงบางเรื่อง พอให้เห็นถึง
วิวัฒนาการทั้งทางด้านลักษณะคำประพันธ์ เนื้อหาและการพรรณนา

ในสมัยรัชกาลที่ 1 ปรากฏว่ากวีนิยมแต่งนิราศค่ากลอนกันมากขึ้น นิราศ
ค่ากลอนที่จะนำมากล่าวก็คือ นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง นิราศเมืองแกลง และนิราศพระบาท
ส่วนนิราศค่าโคลงก็ยังนิยมแต่งกันเช่นเดิม เรื่องที่จะกล่าวถึง ก็คือ นิราศทามเสด็จทัพ
ล้านน่าน้อย ของพระยาศรั้ง

3.3.1 นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง หรือที่รู้จักกันอีกชื่อหนึ่งว่า เพลงยาวรบพม่าที่
ท่าดินแดง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อเสด็จยกทัพ
ไปรบพม่าที่ตำบลท่าดินแดง แขวงเมืองกาญจนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2329 คำประพันธ์ที่ทรงใช้
เป็นกลอนเพลงยาว เนื้อหาเป็นการบันทึกเรื่องการศึกษาสงครามระหว่างไทยกับพม่า
เริ่มด้วยการรำพันถึงการจากพระสมมทั้งหลาย โดยเฉพาะพระอัครมเหสี และพรรณนา
การเดินทาง พร้อมทั้งสอดแทรกความอาลัยรัก ทรงกล่าวถึงความลำบาก ๆ ที่ทรงผ่านไปด้วย
กระบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารคจากพระนครไปจนถึงไทรโยค แล้วยกทัพยกออกไป
ที่ค่ายพม่าที่ท่าดินแดงและตำบลสามสบ ทรงบรรยายถึงการรบกับพม่าจนได้รับชัยชนะ
จากนั้นก็เสด็จยกกองทัพกลับ มีบทพรรณนาความในใจ และพรรณนาธรรมชาติ ตามลักษณะ

¹โปรดดูรายชื่อนิราศในภาคผนวก

ของนिरาศ ทั้งตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างบทพรรณนาชื่อสถานที่ เทียบกับความอาลัยรัก

"ถึงนางนองเหมือนพื้นองชลนา

ยิ่งอาทวาวารมณ์สะท้อนใจ"

"ถึงน้ำพุเหมือนที่บ้ำราศรัก

ให้อีกอ้วนครวญใคร่อาลัยหา"

ตัวอย่างบทร่ำพันเปรียบเทียบกับความรัก ความทุกข์ใจ

เย็นน้ำน้ำฟ้าละของฝน

มาทนทวยครั้งนี้จะมีไหน

ถึงทั้งหลายหนาวกายไค้ถึงไฟ

ไม่เหมือนที่หนาวใจที่ในทรวง

เห็นคาวคึกนิกหวนรัฐจวนหา

ในอุราเพียงทึบกล้วยเขาหลวง

อันทาบหมานที่เขาคามาหังปวง

ไม่หนักทรวงเหมือนที่หนักอาลัยไกล

เขาหนักหาบถึงที่ไค้ไค้พัก

ที่หนักรักนี้ไม่ปลงเอาลงไค้

มีแต่คอนซอนทุกซุกทุกวันไป

จะเห็นใจฤาที่ใจกาธุฎกัน

ตัวอย่างบทพรรณนาธรรมชาติ ชมน้ำตก

เป็นช่องชั้นเชิงผาศิลาลาก

รุกขชาติวันรววยสวยสม

ไพจิตรพิศพรณอยู่น่าชม

ลมพัดพากลิ่นสุมาลัยมา

มีหอธารน้ำพุทุกชั้น

ตลอดกลิ่นไหลลงแค่ยอดผา

เป็นไปลงปล่องช่องชั้นบรรพตา

เช่นช้างคังสายสุทรว่ายริน

บ้างเป็นท่อแฉกทางหว่างบรรพท

เลี้ยวลคไหลมาไม่รู้สิ้น

น้ำใสไหลชอกศิขรินทร์

แสนถวิลถึงสวาทไม่คลาศคลา

เกษมสุขสรงสนานสำราญเวียง

มันเทิงจิตพิศวงทรมหา

ชะลอไค้ก็ใคร่ชะลอมา

ให้เป็นที่ยาสุกทุกนางใน

3.3.2 นิราศคามเสด็จทัพอ่านน้ำน้อย พระยาทรงแก้วไว้เป็นโคลงกั้นบาทกฤษร และโคลงกั้นวิวิธมาลี เมื่อครั้งคามเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไปตีทวาย พ.ศ.2330 มีเนื้อหาและวิธีพรรณนาเป็นแบบธรรมเนียมนิยม การพรรณนาคร่ำครวญได้รับอิทธิพลจากนิราศในสมัยอยุธยาอย่างมาก โดยเฉพาะจากทำสรวลโคลงกั้น หญิงที่รักที่ถวิล

คร่ำครวญถึงมีลักษณะเป็นหญิงในจินตนาการ งามอย่างหญิงในอุตรภูทวีป คั้งที่ชมโฉมนาง
ไว้ว่า

โอโฉมอรนอบอ้อม	อุตร ทวีปแสด
พิมพ์กักรจันทร์ภูตเพ็ญ	เพิ่มไว้
จะหาประหลาดสม	เสมออายุ มีฤา
จากเปล้าใจขันไซ้	ช่าผอม

การพรรณนาที่ถือเป็นประติมากรรมหรือความคิดริเริ่มของพระยาทรง ก็คือ
ตอนที่กล่าวถึงกรวิรุ่นก่อนคือ สามกวีในทวาทศมาส ว่ายังไม่เข้าชอกใจเพราะความรักเท่ากับ
คน คั้งที่โคพรรณนาไว้ว่า

อาทิเยวราชร้าง	แรมสมร
สามพ่อปรีชาเจน	จักฉ้า
ทูลทวาทศมาศจร	เจ็บเสน่ห์ ราแม่
ยังไปปานชูช่า	ชอกใจ

3.3.3 นิราศเมืองแกลง เป็นนิราศเรื่องแรกของสุนทรภู่ แต่งไว้เป็นกลอนสุภาพ
เมื่อราว พ.ศ.2350 หลังจากไปเยี่ยมบิดา ซึ่งบวชอยู่ที่ตำบลบ้านกร่ำ อำเภอแกลง
จังหวัดระยอง เนื้อความเป็นการเล่าเรื่องภูมิประเทศที่ผ่านพบ และรายละเอียดต่าง ๆ
เกี่ยวกับการเดินทางโดยทางเรือจากกรุงเทพฯ ไปถึงบางปลาสร้อย พักที่นั่น 3 วัน ก็ออก
เดินทางยกค่อไปจนกระทั่งถึงบ้านกร่ำ พักอยู่กับบิดาประมาณ 3 เดือนเศษ ก็เดินทางกลับ
คนรักที่สุนทรภู่ครวญถึงในนิราศเรื่องนี้ คือ แม่จัน สุนทรภู่ครวญถึงการจากนางในตอน
เริ่มต้นว่า

จะมีคูมิไค้อยู่ประคองเขย	ไอ้สังเวชวาสนานิจาเอา
ถึงทุกข์ใครในโลกที่โศกเศร้า	ท้อลงเลยดวงใจไว้ไกลตา
จะพลัดพรากจากกันไม่ทันลา	ไม่เหมือนเราภุมรินถวิลหา
ไอ้จำใจไกลนุชสุกสวาท	ไซ้แต่ค่างด้อยสุนทรวอน
	จึงนิราศเรื่องรักเป็นอักษร

ให้เห็นออกทกยามเมื่อจากจร

ไปคงคอนแค้นฆ่าพนาวัน

เมื่อเดินทางผ่านสถานที่ต่าง ๆ ก็พรรณนาเปรียบเทียบคร่ำครวญถึงนาง

กึ่งเช่น

ถึงอารามนามชื่อวัดคอกไม้
หอมสุคนธ์เคียงกายชจายจร
ถึงบางฝั่งฝั่งรั้งก็รั้งร้าง
มาแสนยากฝากชีพกับเพื่อนชาย

คิดถึงไปแนบทรวงดวงสมร
ไอยามนอนห่างนางระคางกาย
ที่ร้างนางร้างรักสมิครหมาย
แม้เพื่อนกายมิได้มาพยาบาล

นอกจากสุนทรภู่ว่าจะพรรณนาสิ่งที่ได้พบเห็นทั้งผู้คนและสถานที่ ว่าพันความรัก
ความอาลัยนางแล้ว สุนทรภู่อังได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับใจของคนเราไว้ด้วยว่า

กระแสน้ำชวนเขียวเรือเลี้ยวลค
แก่สาชลเจียวยังวนเป็นวงไป

ดูค้อมกคขอบกึ่งคงคาไหล
นี่หรือใจที่จะทรงอย่าสงกา

สุนทรภู่นิยมสอดแทรกความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของสัตว์ไว้ในนิราศ กึ่งที่ได้
กล่าวถึงแมงคาคะเลไว้ว่า

ไอ้คิกเห็นเอ็นดูหมู่แมงคาค
เขาจับตัวตัวทั้งไว้กลางน้ำ
พอเมียมคายผ่ายตัวกับบรรลย

ตัวเมียมพาดัวลอยเที่ยวเล็มโคล
ระลอกซ้าสาคซึกให้ตักษย
ไอ้เหมือนใจที่พี่รักภคินี

สุนทรภูได้เล่าประวัติชีวิตเมื่อตอนไปพักอยู่ที่บ้านกร่ำไว้ด้วยว่า ได้ล้มเจ็บลง
และมีการรักษาทางไสยศาสตร์ มีหลานสาว 2 คน คือ ม่วงกับคำ คอยดูแลพยาบาล และ
คงมีความรักซึ่งต่อกัน กึ่งที่ได้กล่าวไว้ตอนกลับจากบ้านกร่ำว่า

ออกจากบ้านกร่ำชั่ววิโยค
เมื่อไซ้หนักรักษาพยาบาล
ครันจะมีหนีมาจะลาเล่า
จึงพากเพียรเขียนคำเป็นสำคัญ
อย่าเศร้าสร้อยคอยพี่พอปีหน้า

ถ้าสรคโศกเศร้าหมองถึงสองหลาน
แต่ไม่นานจะได้มาเห็นหน้ากัน
จะสร้อยเศร้าโศกาเพียงอาสาญ
ให้สองขวัญเนครนางไว้ค่างกาย
จึงจะมาทำขวัญเหมือนมันหมาย

ไม่ทิ้งขว้างห่างให้เจ้าไค้อาย

จงครองกายแก้วตาอย่าอวรณ์

เมื่อกลับถึงกรุงเทพฯ สุนทรภู์จึงเขียนนิราศนี้ขึ้น โดยมีจุดประสงค์ที่จะมอบให้แม่จัน คังที่ได้กล่าวไว้ในตอนท้ายของนิราศว่า

นิราศเรื่องเมืองแกลงแข่งมาฝาก

เหมือนขันหมากมิ่งมิตรพิสมัย

อย่าหมองหมองของชัศคักอาลัย

ให้ชื่นใจเหมือนแค้นหลังมั่งเด็กเอ๋ย

3.3.4 นิราศพระบาท เป็นนิราศเรื่องที่ 2 ของสุนทรภู์ แต่งไว้เป็นกลอนสุภาพ เมื่อราวปี พ.ศ.2350 คราวตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสในกรมพระราชวังหลัง ไปนมัสการพระพุทธบาทที่สระบุรี เนื้อความเป็นการคร่ำครวญแสดงความรู้สึกของสุนทรภู์ที่มีต่อแม่จันอย่างจริงใจ การจากนางทั้งที่รัก แต่มีเรื่องโกรธเคืองกันอยู่ สุนทรภู์ครวญถึงความรัก พுகถึงแม่จันมากกว่าในนิราศเมืองแกลง คังที่ได้เริ่มต้นไว้ว่า

คังครสั๊กบักขำระกำทรวง

โ้ออาลัยใจหายไม่วายท่วง

เจ้าคุมแค้นแสนโกรธพิโรธพี่

เสียดายดวงจันทร์พางาม

แต่เคื่อนยี่จนย่างเข้าเคื่อนสาม

มีการกล่าวชมกชมไม้ ชมสัตว์ ชมธรรมชาติต่าง ๆ ความเส้นทางที่ผ่านไปเมื่อผ่านสถานที่ต่าง ๆ เช่น บางจาก บางพลัด บางซื่อ บางบอน บางพัง ก็นำเอาชื่อเหล่านั้นมาพรรณนาเล่นคำแสดงความรู้สึก อย่างในนิราศคำโคลง บางครั้งก็มีการสอกลแทรกความรู้เกี่ยวกับตำนานชื่อสถานที่ เช่น ชื่อสามแสน เข็มเรียกกันว่า สามแสน ชื่อเขาชากมีที่มาจากเรื่องรามเกียรติ์ ตอนทศกัณฐ์ลักนางสีดาพาขึ้นรถหนีพระราม กงรถถรหบทภูเขาทินแตกแตกกระเจาย เขาแห่งนั้นจึงชื่อว่า เขาชาก

ในนิราศพระบาทนี้ สุนทรภู์แสดงข้อคิดเกี่ยวกับการคบคนไว้ด้วย เช่น ให้ระวังคนปากหวาน ซึ่งเป็นที่จกจำกันได้ทั่วไปว่า

เจ้าของคารรักหวานขึ้นปิ่นคัน

ระวังคนตื่นมือระมัดมัน

เหมือนคบคนคำหวานว่าคาญครัน

ถ้าปลั่งปลันเจ็บบอกเหมือนคกคาล

เห็นเทพีมีหนามลงรำน้า

เปรียบเหมือนคำคนพุกไม่อ่อนหวาน

เห็นถึงกึ่งมีศรัทธาเข้าราราน

ถึงนามกรานก็ไม่เห็นเหมือนเจ็บทรวง

นอกจากนี้ สุนทรภู่มายังสอศแทรกความรู้เกี่ยวกับสภาพสังคมตลอดจนประวัติชีวิต และบุคลิกภาพของท้าวไฉนในเรื่องกัวย ท่อนท้ายเรื่องสุนทรภู่ออกแบ่งส่วนบุญให้แก่ผู้อ่านทุกท่าน และผู้ที่ไม่ได้ไปกัวย

ในสมัยรัชกาลที่ 2 มีนิราศคำโคลง 2 เรื่อง ที่มีชื่อเสียงที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ นิราศดลาง หรือโคลงนิราศพระยาทวัง และนิราศนรินทร์

3.3.5 นิราศดลาง หรือ โคลงนิราศพระยาทวัง พระยาทวังเป็นผู้แต่ง เข้าใจว่าน่าจะแต่งเมื่อ พ.ศ.2352 กรวาทพิไทยยกไปรับทัพพม่าที่ยกมาตีชุมพรและเมืองดลาง ในระยะต้นรัชกาลที่ 2 แต่ก็ยังมีบางท่านสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งในปี พ.ศ.2328 ท่อนศึกท้าวเทพกษัตรี ท้าวศรีสุนทร ในรัชกาลที่ 1 โดยอ้างว่า นิราศดลางส่วนวนเกินกว่านิราศคามเสด็จทัพหน้าน้ำน้อย ลักษณะคำประพันธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ ขึ้นต้นกัวยร้ายสุภาพ 1 บท เนื้อความเป็นการพรรณนาถึงความรักความอาลัยที่ทอดจากนางไป การเดินทางทางเรือจากกรุงเทพฯ ผ่านสมุทรปราการ ออกสู่ทะเลไปจนถึงแหลมไทร ขึ้นบกแล้วไม่ได้กล่าวถึงสถานที่ใดอีก เป็นบทคร่ำครวญทั้งหมด

เมื่อกวีน่านสดวนที่ต่าง ๆ ถิ่นน้ำซ้อและเรื่องราวของสถานที่เหล่านั้นมากล่าวโยงถึงความรักความอาลัยของกวีกัวย ท่อนต้น ๆ พรรณนาถึงสถานที่แก่ท่อนท้าย ๆ เป็นบทคร่ำครวญโดยตลอด ท่วงทีรักที่กวีครวญถึงมีลักษณะอย่างนางในจินตนาการ การคร่ำครวญก็เป็นไปตามธรรมเนียมนิยมของการเขียนนิราศมากกว่าจะเขียนกัวยความจริงใจ การกล่าวแสดกความรักความอาลัยนั้น เห็นได้ชัดว่าพยายามค่าเนินตามแบบกำสรวลโคลงกัน

ในนิราศดลางนี้ พระยาทวังได้สอศแทรกความรู้ต่าง ๆ ไว้กัวย ทั้งในด้านสภาพชีวิตในครอบครัว ในสังคม ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ตลอดจนประวัติชีวิต และบุคลิกภาพของกวีเอง

3.3.6 นิราศนรินทร์ นายนรินทร์ชิเบศร์ (อิน) มหาคุณเล็กหุ้มแพรในกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบุรีรักษ์ แต่งไว้เมื่อคราวความเสด็จกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบุรีรักษ์ไปรับ

ทัพพม่า ซึ่งยกมาตีเมืองกลาง และเมืองชุมพร เมื่อต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-
 หล้านภาลัย ในปี พ.ศ.2352 ลักษณะคำประพันธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ ขึ้นต้นด้วยคำสุภาพ
 1 บท เนื้อหาเป็นการคร่ำครวญอาลัยถึงหญิงที่รัก และเมื่อเดินทางผ่านที่ใดก็จะนำชื่อ
 สถานที่นั้น ๆ มากล่าวเกี่ยวโยงกับความรักอาลัยของกวีที่มีต่อหญิงที่รักเสมอ มีบท
 พรรณนาชมธรรมชาติ ชมคนชมไม้สัมพันธ์กับความรู้สึกของกวี

วิธีการพรรณนาในนิราศนรินทร์ยี่คดีอตามแบบธรรมเนียมนิยมในการเขียน
 นิราศ มีการดำเนินเรื่องเช่นเดียวกับกำสรวลโคลงกัน แต่มีลักษณะอ่อนหวาน ไพเราะ
 นุ่มนวลกว่า ดังเช่นบทเปรียบเทียบกับโฉมนางที่ว่า

ชมแซกศิไซหน้า	นวลนาง
เกือบคำทนิวงกลาง	ค่ายแก้ว
พิมพ์พิศครแม่เพ็ญปราง	จิกเปรียบ ไกลเอ
ซ้ำกว่าแซไซแนม	ยิ่งยิ้มอัปสร

หรือบทครวญที่แสดงโศกโศคน ไพเราะคมคาย ที่ว่า

เอียงอกเพออกอ้าง	อวคองค์ อรเอ
เมรุชุมสมุทรกินลง	เลขแก้ว
อากาศจิกงานมจง	จาวิก พอดา
โคมแม่หยากฟ้าแนม	อตุร่อนดาเห็น

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ความนิยมในการแต่งนิราศมีสูงสุด กล้วยปรากว่ามี
 นิราศเกิดขึ้นประมาณ 19 เรื่อง เฉพาะที่เป็นผลงานของสุนทรภู่มีมากถึง 7 เรื่อง
 ในด้านการแต่งนิราศคำโคลงก็ได้รับความนิยมสูงสุด เพราะปรากกล้วยมีนิราศคำโคลงถึง
 7 เรื่องด้วยกัน ส่วนนิราศคำกลอนก็ได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน จะขอกล่าวถึง
 นิราศเพียงบางเรื่องดังต่อไปนี้

3.3.7 นิราศภูเขาทอง เป็นนิราศคำกลอนที่สุนทรภู่แต่งเมื่อเป็นพระภิกษุ
 ในคราวเดินทางไปนมัสการพระพุทธรูปและพระธาตุที่เจดีย์ภูเขาทอง จังหวัดอยุธยา

เมื่อเดินทางผ่านสถานที่ที่สุนทรภู์เคยมีความหลังเกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 2 ก็จระ่าพันเกี่ยวโยงไปถึงพระองค์ด้วยความรู้สึกเศร้าและหม่นหมองยิ่งนัก ค้วยเหตุที่สุนทรภู์เขียนนิราศภูเขาทองด้วยความรู้สึกจริง ๆ นี้เอง จึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกประทับใจและยกย่องให้เป็นนิราศที่ดีที่สุดของสุนทรภู์

3.3.8 โคลงนิราศสุพรรณ เป็นนิราศเรื่องเที่ยวของสุนทรภู์ที่แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ แต่งไว้เมื่อราว พ.ศ.2384 ขณะนั้นสุนทรภู่อายุมากแล้วประมาณได้ 55 ปี เนื้อหาเป็นบันทึกการเดินทางทางเรือ จากวัดเทพธิดา ชมภูมิประเทศคามเส้นทางที่ผ่านไป มีบทคร่ำครวญบ้าง ไปชื่นชมที่วังหิน สุพรรณบุรี เดินทางไม่ในป่าเพื่อหาแร่ปรอท พบอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย มีการมัจฉกัย ได้รับความลำบากยากเข็ญ ในที่สุดต้องเดินทางกลับโดยไม่ได้แร่ปรอทและยาอายุวัฒนะตามที่ต้องการ

นิราศสุพรรณนับเป็นนิราศคำโคลงเรื่องยาวที่สุด มีถึง 462 บท มีลักษณะการแต่งที่แตกต่างจากนิราศคำโคลงสมัยโบราณ คือ ไม่มีบทไหว้ครู หรือบทชมบ้านชมเมืองยกพระเกียรติ แต่เริ่มด้วยเนื้อเรื่องเลียดที่เกี่ยวข้อง และมีการแต่งโคลงกลบทต่าง ๆ แทรกไว้ด้วย เช่น นาคบริพัทธ์, กบแก้ว, สระฉนวน, อักษรสยาม, สกิดแก้ว, ก้านค้อคอก เป็นต้น มีการแทรกประวัติของผู้เขียนไว้ในที่ต่าง ๆ ความแบบฉบับของสุนทรภู์ แทรกนิทานชาวบ้าน คำานสถานที่ มีการชมสัตว์ ชมธรรมชาติต่าง ๆ ความแบบธรรมเนียมนิยม และพรรณนาธรรมชาติโดยเปรียบเทียบเชิงประชดเสียดสีข้าราชการชั้นสูงในราชสำนักด้วย

3.3.9 นิราศอิเหนา นิราศเรื่องนี้มีปัญหาว่าใครแต่งและแต่งเมื่อใด สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงรวมนิราศอิเหนาไว้เป็นนิราศของสุนทรภู์ พ. ๓ ประมวลมารศ ก็เชื่อว่าเป็นของสุนทรภู์ และกล่าวว่า น่าจะแต่งในระยะเดียวกันกับที่แต่งรำพันพิลาป และนิราศพระประชม และคงเป็นตอนที่สุนทรภู่ออยู่ที่วัดเทพธิดา (พ.ศ.2383 - 2385) เพราะตอนกล่าวถึงความฝันในรำพันพิลาป ก็มีพูดถึงเรื่องอิเหนาอยู่ อย่างไรก็ตามมีบางท่านเห็นว่า นายมีเป็นผู้แต่งนิราศอิเหนา ดังเช่น ฉันทน์ ชาววิไล ได้อ้างเหตุผลดังนี้

1. นายมีชอบแต่งนิราศให้แปลกออกไป เช่น นิราศเคียน นำเค้าจากโคลงทวาทศมาส นิราศอิเหนาก็นำมาจากตอนหนึ่งในวรรณคดี ส่วนสุนทรภู์ชอบเขียนนิราศที่เป็น

ประสบการณ์ของตนเองมากกว่า

2. สุนทรภู์ จะไม่ขึ้นต้นด้วยคำว่า "นิราศ" แต่เขามีชอบขึ้นต้นด้วยคำว่า "นิราศ" เช่น ในกลอนนิราศสุพรรณ ก็ขึ้นต้นด้วยคำว่า "นิราศ"¹

นิราศอิเหนาแต่งเป็นกลอนสุภาพ มีลักษณะเป็นนิราศสมมุติผู้แต่งสมมุติให้เป็นบทคว่ำครวญของอิเหนาครวญถึงนางบุษบาซึ่งถูกฉกไป อิเหนาออกเดินทางเข้าป่าศึกษาหาหนทางบุษบา คร่ำครวญถึงความหลังครั้งที่ได้อยู่ร่วมกับนาง อิเหนายกทัพติดตามนางบุษบาไปทุกแวันแคว้น ทำสงครามกับระตูเมืองต่าง ๆ นานาถึง 7 เดือน ก็ยังไม่พบบุษบา จึงคิดเสียใจวรชอยู่จนเขา

ลักษณะการพรรณนา ผู้แต่งสร้างจินตนาการ สมมุติฉากป่า ภูเขา พรรณาต้นไม้ ดอกไม้ และสัตว์ต่าง ๆ ขึ้นเอง อากัษย์พิศขาวเพื่อให้เรื่องมีบรรยากาศเป็นเรื่องอิเหนา มีการคว่ำครวญแบบธรรมชาตินิยมในการเขียนนิราศสมัยอยุธยา ดังตัวอย่างเช่น

ไอ้ออกเอ๋ย เกษอุ้นละมุนละม่อม	เกษโอบอุ้มอ่อนคานไม้ท้าวทอง
ยังเคลิ้มเคล้น เช่นปลุ่มกระพุ่มพวง	เกษแนบพรวงไสยาสน์ไม้คอกคอกาย
จนเคลิ้มองค์หลงเขย เช่นยทพูน	ถนอมอุ้นแอบประโคมว่าโคมฉาย
ครันรู้สึกคิดค้นสะอินอาย	แสนเสียดายสุกจะคืนสิ้นชีวิต

มีสำนวนที่เลียนแบบเจ้าฟ้าบรมวิเชียรในคอนธรมปลา เช่น

ปลาเนื้ออ่อนอ่อนกายขึ้นว่ายเกือย	ไม่อ่อนเหมือนเนื้อองประกองสงวน
ปลานวลจันทร์นั้นงามแค้นามนวล	ไม่งามชวนขึ้นเช่นระเค้นควง

3.3.10 นิราศพระปฐม สุนทรภู์แต่งไว้เป็นกลอนสุภาพเมื่อคราวไปพระปฐมเจดีย์ ราว พ.ศ.2385 เนื้อหาเป็นการรำพันความในใจ ความรักความหลัง ความอาลัยนางที่รัก มีการกล่าวพรรณนาชมบท ชมไม้ และรำพันเกี่ยวโยงไปถึงนางที่รักด้วย แต่มีลักษณะที่พิเศษออกไปคือหญิงที่สุนทรภู์กล่าวถึงมีหลายคน จุดประสงค์ในการเดินทางครั้งนี้ก็เพื่ออนมัสการสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และขอพรต่าง ๆ ในนิราศพระปฐมนี้ สุนทรภู์ได้แทรกนิทานชาวบ้านอันเป็นตำนานสถานที่ไว้ด้วย เช่น เรื่องไกรทอง เรื่องพระยาภิงขระยาพาน เป็นต้น

¹พจนีย์ เห็นพิศลักษณ์ "การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2515, หน้า 225.

ในตอนขอพรจากพระประชม (พระปฐมเจดีย์) มีสำนวนฝากรัก ท่านองเคียว
กับในเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีฝากรักนางละเวง กล่าวไว้ดังนี้

มันเป็นไม้ให้พื้นนี้เป็นนก	ให้ไต่กกิ่งไม้อยู่ไพรสัตว์
มันเป็นนารีขลิบลมจันทร์	ขอให้ฉันเป็นพระยาวิชาธร
มันเป็นบัวแก้วที่เป็นแมงกู่	ไต่ขึ้นสูงสู่สมชมเกษร
เป็นวาริที่หวังเป็นมังกร	ได้เซยซ่อนชมทะเลทุกเวลา
มันเป็นถ้ำน้ำใจใคร่เป็นหงส์	จะได้ลงสิงสู่ในคูหา
มันเนื้อเย็นเป็นเทพธิดา	พี่ขออาศัยเสน่ห์เป็นเทวี

3.3.11 นิราศเมืองเพชร เป็นนิราศเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่ แต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2388 - 2392 ในรัชกาลที่ 3 นับถือกันว่าเรื่องนี้แต่งถึงชนานิราศภูเขาทอง ซึ่งถือเป็นเรื่องยอดเยี่ยมในนิราศของสุนทรภู่ ในเวลาที่แต่งเรื่องนี้สุนทรภู่ได้เข้าไปพึ่งพระบารมีในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ กล่าวกันว่า สุนทรภู่ได้รับอาสาไปหาของที่ต้องพระประสงค์ที่เมืองเพชรบุรี และได้แต่งนิราศเมืองเพชรขึ้นในคราวนั้น¹

นิราศเมืองเพชรแต่งเป็นกลอนสุภาพ เนื้อความกล่าวถึงการเดินทางทางเรือจากกรุงเทพฯ ไปยังเพชรบุรี ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่าไปทำอะไร การไปเพชรบุรีครั้งนี้ ไม่ใช่ครั้งแรกของสุนทรภู่ เพราะสุนทรภู่ได้กล่าวถึงการไปเยี่ยมเยียนคนรู้จัก คนที่สุนทรภู่เคยอาศัยพักพิงด้วย และได้ท่องเที่ยวไปทั่วเพชรบุรี ในระหว่างเดินทางมีบทรำพันความในใจบ้างแต่ไม่มากนัก เช่นรำลึกถึงความหลัง ความน้อยใจไม่สมหวังในรัก การแอบรักใคร่คนหนึ่ง มีบทพรรณนาธรรมชาติของสัตว์ เช่น ลิง ปู แมงคาทะเล ตลอดจนสภาพชีวิตตามที่ได้พบเห็น สอดแทรกคติชีวิตเกี่ยวกับใจมนุษย์ที่เลี้ยวตกคดโกงกำหนดรู้ไม่ได้ ดังที่ได้กล่าวเปรียบเทียบไว้อย่างน่าฟังเมื่อผ่านคลองสามสิบสองคคว่า

¹ สมเด็จพระยาตากำวรางราชานุภาพ, "คำนำ", เรื่องเดิม, หน้า 11.

อันค่อนหมื่นคกกำหนดแน่
ทั้งดวงล่องอเงี้ยวทั้งเสี้ยวตก

เว้นเสียแต่ใจมนุษย์สุดกำหนด
ถึงคลองคกก็ยังไม่เหมือนใจคน

3.3.12 นิราศเคื่อน ผู้แต่งคือ นายมี หรือเสมียนมี กวีในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่งขณะบวชเป็นพระภิกษุ ไม่ทราบแน่ชัดว่าแต่งในปีใด คำประพันธ์ที่ใช้คือ กลอนสุภาพ เนื้อความมีใจกล่าวถึงการเดินทางไปทีใด แต่เป็นการรำพันถึงความรัก เทศกาลสำคัญ และประเพณีต่าง ๆ ของเคื่อน เริ่มตั้งแต่เคื่อน 5 เป็นต้นไป พิธีที่กล่าวถึงในเคื่อนต่าง ๆ นั้น ส่วนใหญ่เป็นพิธีทางพุทธ แสดงการละเล่นรื่นเริงต่าง ๆ ของชาวบ้าน ซึ่งได้แก่ เคื่อน 5 มีพิธีสงกรานต์ เป็นงานใหญ่ เคื่อน 6 มีประเพณีแต่งงาน โคนจุก และพิธีแรกนา เคื่อน 7 มีประเพณีที่สำคัญและสนุกสนาน คือสลาภภักต์ ซึ่งมีทั้งของหลวงและของราษฎร เคื่อน 8 เป็นเคื่อนเข้าพรรษา มีการบวชและการจับทุ่มดอกไม้ถวายพระ เคื่อน 10 เล่าถึงการทำบุญกลางปี มีการทำบุญกระยาสาธ เคื่อน 11 เล่าถึงการออกพรรษา มีงานหอคกฐิน การแข่งเรือชนิดต่าง ๆ เคื่อน 12 มีประเพณีลอยกระทง และเคื่อน 4 มีพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ส่วนเคื่อนอื่น ๆ นั้น กวีมีใจกล่าวถึงประเพณีอะไร แต่กล่าวรำพันความในใจเรื่องเกี่ยวกับหญิง ว่ารักเขาช่างเคียวทำให้ระทมทุกข์ เจ็บปวดหัวใจมากมาย มีอยู่คนหนึ่งประทับใจผู้อ่านมาก รู้จักกันแพร่หลาย ได้แก่ตอนที่ว่า

จะว่าโศกโศกอะไรที่ในโลก
จะว่าหนักหนกอะไรในกินคอน
จะว่าเจ็บเจ็บแผลพอกแก้หาย
แต่เจ็บแค่นี้แสนจะเจ็บครัน
จะว่าชมชมอะไรในพิภพ
ถึงคาบคมก็ไม่สู้คารมคม
จะว่าเมาเมาอะไรก็ไม่หนัก
เกิดยุ่งยั้งชิงกันถึงพันแห่ง

ไม่เท่าโศกใจหนักเหมือนรักสมร
ถึงสิ่งชรักไม่หนักเหมือนรักกัน
ถ้าเจ็บกายชีวะจะอาสาญ
สุขจะกลั้นสุขจะกลืนขึ้นอารมณ์
ไม่อาจอมบระเท็ดที่เช็ดชม
จะว่าอมลมปากนี้มากแรง
อันเมารักเช่นนี้มีทุกแห่ง
ใครพลาดแพลงล้มตายวายชีวะ

วิธีการพรรณาที่ใช้เวลาทั้ง 12 เคื่อนเป็นหลักในการพรรณาถึงความรัก และพิธีต่าง ๆ ในแต่ละเคื่อนนั้น คล้ายคลึงกับในทิวาทศมาส แต่แตกต่างกันตรงที่ว่า ใน

ทวาทศมาสกล่าวถึงพิธีหลวงสำหรับพระนคร และเป็นพิธีทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ส่วนนิราศเคื่อนกล่าวถึงประเพณีชาวบ้าน การรื่นเริงสนุกสนานในเทศกาลต่าง ๆ และการประกอบกิจทางศาสนาพุทธ ส่วนในค่านการพรรณนาถึงความรักนั้น ในทวาทศมาสเป็นการรำพันความทุกข์ระทมใจที่นางที่รักจากเขาไป แต่ในนิราศเคื่อน นายมีคงจะไม่มีคู่รัก เป็นคู่เป็นตนอยู่ จึงได้คร่ำครวญถึงความทุกข์ที่เกิดจากการรักเขาข้างเดียว ความพลากหวังในความรัก ตลอดจนความยากจนซัดสั่นที่จะไปสู่ขอหญิงที่รัก ดังที่ได้กล่าวไว้ว่า

เค็มกระเคือกเลือกกระแควอยู่แล้วหนอ   จะสู่ขอสารพัดก็ซัดสั่น
จะกระโجمโถมเอาเราก็จน   ครั้นจะทนอยู่เล่าเราก็ทุกข์

นายมีได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความรักไว้หลายตอน ดังเช่น

“ธรรมดาว่ารักเขามักรู้   เพราะคาหุบอกเหตุสังเกตุง่าย
เจรจาพามีแยบคาย   ไครอย่าหมายว่าจะปัดไม่มีคเลย”

“เพราะโลกีย์เจ้ากรรมแก้ทำเชื้อ   เผลอเป็นทั่วโลกให้โศกศัลย์
ถึงเทพบุตรภูษงค์พิงศ์สุวรรณ   ก็เหมือนกันกับเราที่เศร้าใจ
ถ้ารักกันสิ้นเปรียงคังเสียงฟ้า   หูจะซาเสียงคังฟังไม่ไหว
แต่เจียมเจียมสียงอิงคะนึ่งไป   ราวกับไฟไหม้ฟางสว่างโพลง”

3.3.13 นิราศพระแท่นดงรัง   เกิมเข้าใจกันว่า สุนทรภูเป็นผู้แต่ง แต่ต่อมาชนิด อยู่โพธิ์ ได้ศึกษาค้นคว้าหาหลักฐานแล้วให้ความเห็นว่า ผู้แต่งน่าจะเป็นนายมี หรือเสมียนมี (หมื่นพรหมสมพัคสร)¹ มากกว่า ส่วนเรื่องระยะเวลาที่แต่งนั้น ล้อม เฟ็งแก้ว² ได้ศึกษาค้นคว้าต่อและเสนอความเห็นไว้ว่า ตามที่ปรากฏข้อความใน

¹หมื่นพรหมสมพัคสร (นายมี), นิราศพระแท่นดงรัง (พระนคร : กรมศิลปากร, 2504), หน้า 13.

²ล้อม เฟ็งแก้ว, บทกวีภาษาไทย เอกสารทางวิชาการ ฉบับที่ 6 พ.ศ.2512 (วิทยาลัยครูมหาสารคาม และวิทยาลัยวิชาการศึกษา, 2512), หน้า 15-26.

ตอนต้นของนิราศเรื่องนี้ที่ว่า

"ในบึงอกนักษัตรอุรุคค

ชะคาตกคองไปถึงไพรสมถ"

คำนวณแล้วตรงกับปี พ.ศ.2379 พอดี ฉะนั้นนายมีจึงเดินทางไปในมัสการ
พระแท่นกรุงรังในบึงนี้ และตอนนั้นก็มียุราว 49 ปี

นิราศพระแท่นกรุงรัง แต่งเป็นกลอนสุภาพ กล่าวถึงการจากหญิงที่รักไป
พระแท่นกรุงรังโดยไม่ไคร่ว่านางา เดินทางทางเรือ ผ่านสถานที่ใดก็จะรำพันเกี่ยวโยง
แสดงความรักความอาลัยถึงนางเสมอ มีบทคร่ำครวญมาก แต่ลักษณะหญิงที่รักของกวีใน
นิราศเรื่องนี้เป็นหญิงสมมุติขึ้นมากกว่าจะมีตัวคนจริง มีการสอดแทรกประวัติสถานที่
ตำนานการสร้างพระแท่นกรุงรังไว้อย่างสั้น ๆ บทที่พรรณนาค่อนข้างละเอียดเป็นแบบ
ธรรมเนียมนิยม ได้แก่ บทชมนก ชมไม้ ชมปลา เป็นต้น นอกจากนี้นิราศพระแท่นกรุงรัง
ยังให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพบ้านเมือง ความเป็นอยู่ของประชาชนในยุคนั้น สภาพความ
เชื่อถือของชาวบ้าน ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนประวัติและบุคลิกลักษณะของกวีเอง

3.3.14 นิราศสุพรรณ เสมียนมี หรือหมื่นพรหมสมัคสรเขียนไว้เมื่อคราวเดินทาง
ไปเก็บภาษีอากรที่เมืองสุพรรณ เมื่อปี พ.ศ.2387 ขณะนั้นนายมีอายุราว 57 ปี นิราศ-
สุพรรณแต่งเป็นกลอนสุภาพ ตอนท้ายมีโคลงกระทู้ 1 บทบอกชื่อผู้แต่ง เนื้อหาไม่มีบท
คร่ำครวญเกี่ยวกับการจากนางาแต่อย่างใด แต่มีการเขียนขอพระเกียรติกษัตริย์ ชมบ้าน
ชมเมือง แต่งเป็นทำนองจกหมายเหตุมันหนักการเดินทางทางเรือจากกรุงเทพฯ ไปยัง
สุพรรณบุรี บรรยายเหตุการณ์ที่พบ และกิจการต่าง ๆ เช่น วิธีการเก็บภาษีอากรใน
แขวงต่าง ๆ กล่าวถึงสภาพบ้านเมือง การดำรงชีวิตของคนในสมัยนั้น มีบทรำพึงถึง
ความหลังแต่บรรยายกาศไม่เศร้าสร้อย มีอารมณ์ขันแทรกหลายแห่ง เรื่องนี้แต่งขึ้นเพื่อ
ถวายเจ้านาย คือ พระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ 3 (คงหมายถึงพระบาทสมเด็จพระ-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ดังข้อความในโคลงกระทู้บทสุดท้ายว่า

"ถวายพระน้องยาตัว

ดีด้อยทางแกลง"

ส่วนคำานเนื้อหาที่ว่าไม่มีครวญนั้น ผู้แต่งได้กล่าวไว้ตั้งแต่ตอนต้นว่า

สุดจะคิดครวญคร่ำว่าสวาท
 ประกิจรุกกลอนก่อนคำเป็นสำคัญ
 ไม่เหมือนไปพระแท่นแสนเทว
 ไม่กล้าว่าข้าว่าไรอาลัยครวญ

ไฉนนิราศร้างบุรุษสุดกระสัน
 ไปสุพรรณครั้งนี้ไม่มีครวญ
 ทางประเทศร่วมกันคิดหันหวน
 ก็รีบคว้นเรือมาในสาธ

3.3.15 นิราศพระพิพิธสาธิต พระพิพิธสาธิต (อัน) แต้ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นเรื่องที่ได้รับยกย่องมากเรื่องหนึ่ง คำประพันธ์ที่ใช้เป็นโคลงสี่สุภาพ เนื้อหาเป็นการคร่ำครวญแสดงความอาลัยอาวรณ์ วิธีการพรรณนายึดถือตามแบบธรรมเนียมนิยมอยู่มาก เป็นการพรรณนาการเดินทางทางเรือจากกรุงเทพฯ ไปชุมพรและไชยา เมื่อผ่านสถานที่ต่าง ๆ ก็ว่าพันเกี่ยวโยงไปถึงความรักความอาลัยที่มีก่อนาง มีบทชมธรรมชาติทั้งชมนกชมไม้ พร้อมทั้งคร่ำครวญถึงนางไปค้วย มีโวหารแปลก ๆ หลายตอน

ตัวอย่างการเปรียบเทียบที่โลกโฉนและแปลก เช่น

"ชมภักตร์กรรลิกไ้	ชุมพาย
ชดเนครคือ <u>ชากฉาย</u>	<u>เลือกยอม</u>
ทุกซัทับสุดทรงกาย	อกที่ ราม
คุจหนึ่ง <u>เขาแสนอ้อม</u>	<u>โอบซ่อนทรวงเวียน</u> "

"เรือเร็วมาดวงแล้ว	แหลมทอง
คุจหนึ่ง <u>แหลมแทงทรวง</u>	ที่ย้อย
ไอศรีสุคาทวง	กมเลิศ ภูเอย
เจิมที่ปานหอกร้อย	หอนเจ้าเห็นใจ"

"จรลิวัดับแม่ม้วย	มาไกล
นับแต่เคื่อนดวงไฉง	ว่างว่า
<u>คากคนแคกคัมโค</u>	<u>ฤกษ์</u> คิคม่
<u>อกที่คุจทกฟ้า</u>	อยู่คว้างขวัญหาย"

3.3.16 โคลงนิราศพระประชม พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระนิพนธ์ในรัชกาลที่ 3 พ.ศ.2377 และใ้ทรงนำถวายพระอาจารย์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ให้ทอดพระเนตรและทรงแก้ไข เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงอ่านตลอดแล้ว ใ้ทรงพระนิพนธ์โคลงเติมเป็นบทสุดท้าย ยกย่องพระปรีชาสามารถของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทไว้ว่า

กรมวงษาสนิทั	ปรีชา เชี่ยวแสด
เรียบรจเรชกดา	เพราะพร้อง
เนื่องเนกคณเมธา	ทุกทัว อ่านเอย
ควรจักยอยศพร้อง	แซ่ขันสรรเสริญ

โคลงนิราศพระประชม แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ มีร่ายนำ 1 บท เนื้อหากล่าวถึงการเดินทางไปมัสการพระปฐมเจดีย์ที่จังหวัดนครปฐม มีบทว่าพันความรักที่มีก่อนาง ลักษณะการแต่งและการพรรณนายกคือความแบบการแต่งนิราศแต่เดิมที่นิยมกันโดยทั่วไป แต่มีใ้ทอดเลี่ยนโวหารจากนิราศเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องอย่างเช่นโคลงนิราศเรื่องอื่น ๆ

ตัวอย่างบทว่าพันความรักโดยอ้างถึงตัวละครในวรรณคดี เช่น

เรือถึงวิกไก่อเคี้ย	ทาแสดวง
หาไก่อป่านู่แปดง	แต่ก็
ภาดอลิลาศสมแพง	เพื่อนพี่ น้องนา
วานช่วยน่านุชชี	ช่วงเค้าคามเรียม
ถวิลลอรราชคลังไคล	ไหลหลง
ถึงเพื่อนแพงสององค์	พี่น้อง
เสมอพี่คลังไคลทวง	หวังสุค สวาคีนา
รักฤสมเสนห้ชอง	ชัคค่างขวางเชิง

3.3.17 นิราศเวียงจันทน์ สมเด็จพระมหาเจชาคิรทรงนิพนธ์เมื่อคราวไปทำศึกเวียงจันทน์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ลักษณะคำประพันธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ แต่งการเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ไปยังค่ายหลวงซึ่งตั้งเรียงรายอยู่ข้างแม่น้ำ (คงหมายถึงแม่น้ำโขง)

มีบทพรรณาสถานที่ที่ผ่านไปโดยการ เล่นคำ เกี่ยวโยงไปถึงนางตามแบบธรรมเนียมนิยม มี บางตอนเลียนแบบวิธีพรรณาของ "ศิษย์ศรีปราชญ์" ในนิราศไปแหม่น้าน้อย ซึ่งแต่งในสมัย รัชกาลที่ 1 ดังเช่น

<u>นิราศไปแหม่น้าน้อย</u>		<u>นิราศเวียงจันทน์</u>	
เห็นจากเจมจากเจ้า	จำไกล ออกนา	บางจาก เจ็บชื้อชี่	ซึ่งบาง
จากอยู่จากฉันทโค	บ่เศร้า	จากว่าจากใจนาง	จิตหน้า
เจมอกแต่เรียมจาก	จักซาท	ถามหน้อยหนึ่งอย่างพราง	เลยจาก
ถามเพื่อนจากจากเจ้า	เมื่อแต่จักคืน	จากแม่เร็วฤชา	จักไค้คืนครอง
เห็นระกำรกำออกไอ้	อัมจรรย	เห็นรกำแกมจากไอ้	อัมจรรย
รกำรกะกอกัน	เนืองน้ำ	เหมือนจะบอกสำคัญ	ข่าวซ้ำ
แลนสวาติเจมจาบัสย	บวมบ่ง หนองนา	จากแจ้งเจิมจามัล	บ่าราศ
จุกรกำหนามซ้ำ	เสียบร้อยรุมทรง	รกำว่าหนามเหน็บย่ำ	ยอกร้อยรุมทรง
นาสิเกกมหมู่มั	นางราย	นาสิเกกตจันแล	หลายหลาย
ตจันหลากหลายชูลาย	ถึถ้อง	ชายลุ่มเชิงเลนราย	เรียมอ้อย
มลักแลกทีปลาย	ปลีเปล่ง	หลงแลกทีปลาย	ปลีเปล่ง
กลหนึ่งปลีแปลนปล้อง	เปลี่ยนให้ชมทาง	คินคักกเครือคล้อย	เคลือบเคล้นเรียมแคลง

3.3.18 นิราศหลวงนา ผู้แต่งคือ หลวงนา แต่งไว้เมื่อราวรัชกาลที่ 3 เป็น โคลงสี่สุภาพ ความยาวเพียง 41 บท ไม่ทราบจุดประสงค์ผู้แต่งว่าต้องการเดินทางไปที่ใด เพื่ออะไร เล่าถึงการเดินทางจากนางโดยทางเรือ เนื้อความจบลงเมื่อไปถึงโคกช้างพลู เป็น นิราศเลียนแบบก่ำสรวลโคลงกัน มีบางโคลงก็คัดแปลงมาจากโคลงในก่ำสรวล

ในสมัยรัชกาลที่ 4 กวีแต่งนิราศไว้น้อยมาก มีประมาณ 3 เรื่อง เป็นนิราศ- คำกลอน 1 เรื่อง คือ นิราศลอนคอน นิราศคำโคลง 2 เรื่อง คือ นิราศกรุงเก่า และ นิราศสรวมครวญ

3.3.19 นิราศลอนดอน หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร)
แต่งขึ้นเมื่อคราวเดินทางไปในฐานะเป็นล่ามของคณะทูตไทย ที่ไปเจริญสัมพันธไมตรีกับ
ประเทศอังกฤษในสมัยสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย พ.ศ.2400 นิราศลอนดอนแต่งเป็น
กลอนสุภาพ คอนท่ายมีโคลงสี่สุภาพ 5 บท

เนื้อหา เป็นบันทึกการเดินทางไปต่างประเทศ ออกจากกรุงเทพฯ ด้วยเรือ
พระที่นั่งจักรกลสยามไปยังสมุทรปราการแล้วเปลี่ยนไปขึ้นเรือรบของอังกฤษเดินทางต่อไปทาง
ใต้ถึงสิงคโปร์หยุดพัก 7 วัน เดินทางต่อไปถึงอังกฤษ ขึ้นบกที่เมืองปอร์ทสมัทแล้วไปยังลอนดอน
เที่ยวชมสถานที่และการแสดงต่าง ๆ เข้าเฝ้าสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียถวายพระราชสาส์น
พักอยู่หลายเดือน กราบบังคมทูลลาสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียเชิญพระราชสาส์นกลับ ออก
จากลอนดอน แวะฝรั่งเศส ถึงกรุงเทพฯ รวมเวลาเดินทางทั้งหมดตั้งแต่ไปจากกรุงเทพฯ
จนออกจากกรุงลอนดอน กลับถึงกรุงเทพฯ นานถึง 10 เดือน 7 วัน

ลักษณะเด่นของนิราศลอนดอน ก็คือ การพรรณนาความต่าง ๆ เรื่องใดที่น่า
สนใจเป็นของแปลกใหม่ น่าตื่นตาตื่นใจก็จะพรรณนาคอนนั้น ๆ อย่างละเอียดถี่ถ้วน เช่น
คอนอยู่ในกรุงลอนดอนก็พรรณนาเรื่องการไปชมละครม้า เรื่องรถไฟ การดูหนัง ชม
พระราชวัง การเข้าเฝ้า รับประทานอาหารเลี้ยง ทูระม้าว่าเท้า และร่วมพิธีแต่งงาน
ธิดาคิวีน เป็นต้น ส่วนเรื่องการคร่ำครวญถึงนางมีน้อย ปรากฏในคอนเริ่มกัน และ
แทรกเป็นคอนสั้น ๆ อยู่บางแห่ง เป็นการครวญแบบธรรมเนียมนิยม มีการชมธรรมชาติ
ชมนก ชมไม้ และชมปลาเขียนแบบเจ้าฟ้าบรมชนิเบศร์

ตัวอย่างการพรรณนาเรื่องละครม้าให้รายละเอียดชัดเจน

ยังมีชายปรีชาขี่ม้าอื่น
สั่งให้ม้าว่าเท้าก้าวครวโล
ผู้ที่ขี่กมหน้าม้าก็กม
ถ้าแมนคนเงยหน้าม้าแหงนคอ
ครั้นเอนซ้ายม้าย้าย เอนไปข้าง
ที่ปีกเบือนเหมือนหมกคูดงคาม
.....

ออกมายืนดูจจากอัชฌาสัย
ก็ทำได้เหมือนอย่างคนชอบกลทอ
รูปประสมให้เหมือนกันชั้นจริงหนอ
คนเอนขวาม้าย่อ เอนคิ้วคาม
ถูกแบบอย่างเขาลงท่อนองหนึ่งสองสาม
สิ้นเนื้อความคนชั้นเพียงนั้น
.....

บางทีซึ้งคนเดียวทั้งสองมา	ยื่นแยกขาทำคามความประสงค์
คนหนึ่งโจนขึ้นบนไหล่กึ่งใจจง	เอาหัวลงจกศีรษะทกคะเมน
สองเท้าซึกกระไรมิใช่ชั่ว	เลือกลงหัวคูหน้าเหมือนทาเสน
บางทีขึ้นเหยียบเข่าน้าวควเอน	ไม่โง่งเงินแข็งขันหัวคะบัน

ตัวอย่างการคร่ำครวญแบบธรรมเนียม เปรียบเทียบความทุกข์ของกวี
ที่ทองจากหญิงที่รักมา กับความทุกข์ของตัวละครในวรรณคดีเก่า ๆ คือเรื่องอิเหนา

ถึงหน้าเมืองคานีบุรีแขก	เพียงทรวงแยกยับเย็นเกินกำสรวล
ครั้งอิเหนากวานั้นเชอริญจวน	เมื่อจากนวนนี้มีนุชบุษบา
ไม่ทุกข์เท่าเราร้างห่างสมร	ต้องมานอนอยู่เดี่ยวเปลี่ยวหนักหนา
ระเค่นร้างก็มีนางเชลยมา	พอค่อยพาใจปลื้มฉิมคะนิง
แค่เราร้างไม่มีนางมาแนบซิก	จึงต้องคิดแคคั่นดวลถึง
ในทรวงกลุ่มเหมือนหนึ่งสมควยไฟริง	นอนรำพึงมีผู้คลายวายอารมณ์

ตัวอย่างบทชมปลาเขียนแบบเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ กวีรุ่นเก่า

ปลาแก้มซำซำไฉนผู้ใดต้อง	แค้นแก้มน้องซำเพราะชมภิรมย์สมร
ปลาคางเปื้อนเหมือนแม่เปื้อนท่าเงื่อนงอน	ปลากทรายว่ายคล้ายกรเจ้ากริคราย
ตะเพียนทองคังที่ปองไปเพียรพาก	สุคนธ์นยากกว่าจะสมอารมณ์หมาย
ปลานวลจันทร์แลล่วนนวลทั้งกาย	ยังไม่คล้ายทรามสงวนนวลระของ
ปลาเทพาเหมือนฟ้าเจ้ามาได้	กระแหแห่างให้ฤทัยหมอง
ปลาเนื้ออ่อนอ่อนแค้นามตามท่านอง	อันเนื้อน้องอ่อนนุ่มนึ่งคังนวม

3.3.20 นิราศกรุงเก่า ผู้แต่งคือ มหาฤกษ์ ซึ่งเป็นกวีที่มีชื่อเสียงในสมัย
รัชกาลที่ 4 และได้รับแต่งตั้งเป็นหลวงจักรปาณี ในสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากนิราศกรุงเก่า
แล้ว หลวงจักรปาณียังได้แต่งนิราศค่ากลอนไว้อีก 3 เรื่องด้วยกัน คือ นิราศพระปถวี
นิราศพระปฐม และนิราศทวาราวดี

นิราศกรุงเก่า แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ มีร่ายนำ 1 บท महाฤกษ์แต่งเมื่อ
คราวความเสด็จประพาสกรุงเก่า ความที่ปรากฏในตอนท้ายเรื่อง บอกไว้ชัดเจนว่าแต่ง
เสร็จเมื่อวันศุกร์ เดือนสี่ ขึ้นสามค่ำ ปีวอก จุลศักราช 1222 (พ.ศ.2403)

เนื้อหาเป็นการคร่ำครวญ รำพันถึงหญิงที่รักซึ่งกวีจากมา แบบนิราศโบราณ
บทชมโฉม บทสั่งนางและบทคร่ำครวญคล้ายคลึงกับนิราศนรินทร์มาก มีลักษณะเด่นคือ
การพรรณนาในเชิงสังวาสเป็นไปอย่างละเอียดลออและโลดโผน ลักษณะหญิงที่รำพันถึง
เป็นนางในจินตนาการมากกว่าจะมีตัวตนจริง ดังที่กวีกล่าวไว้ในตอนท้ายว่า

ซึ่งพิโรธร้าง	รักสมร นั้นฤา
เป็นนิสัยนักกลอน	กล่าวแก่ง
ฉิบกล่าวเกลาดอน	เท็จโทษ เสียฤา
จุกกระยาหารแล้ง	กับกล้ากลืนใจ

ตัวอย่างบทสั่งนาง เลียนแบบนิราศนรินทร์

ห้องหอขอทับทาม	แทนสมร
สมรอย่าลงคินคอน	สะคุคเสียน
เตียงเขนยที่นางนอน	เคื่อนนุช นอนนา
นอนและปิกมุ้งเมียน	ม่านกันระวังโถม

ตัวอย่างบทครวญ เลียนแบบนิราศนรินทร์

"อากาศเป็นสมุคแม่	เป็นลาน เล่าฤา
คินคั้งหมึกละลายธาร	หัวห่าง
เมรุจจรานปาน	ปากไก่อ กิติ
จากฤกรัก เรียมร้าง	ร่าแล้วฤาหลอ"

"คินละลายหายฟ้าโค่น	ขุนไศล แผลฤา
ล้างแก้โลกอาไสย	บล้าง
สุริยจันทร์โทษย	สุญกัลป์ กิติ
ร้างไผ่ไปร้าง	เสน่ห่อนองนิจสิน"

3.3.21 นิราศสรวมครวญ ผู้แต่งมี 4 ท่าน คือ นายเวรจำลอง หลวงสิทธิปรีชา ขุนสารามันจ และขุนจ่านางสุนทรแต่งเมื่อราว พ.ศ.2411 คำประพันธ์ที่ใช้คือ โคลงสี่สุภาพ ลงท้ายด้วยร้อยโยธา มีลักษณะเป็น นิราศเลียนแบบ แต่แปลกไปจากนิราศอื่น ๆ กล่าวคือ ผู้แต่งมิได้เลียนแบบนิราศเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ได้นำเอาโคลงที่ไพเราะจาก นิราศเรื่องต่าง ๆ จากโคลงโบราณ และโคลงในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ คัดลอกเข้าเป็น เรื่องเดียวกัน เป็นนิราศสมมุติ เพราะไม่มีการเดินทาง จุดมุ่งหมายของเรื่องอยู่ที่การ คร่ำครวญถึงผู้หญิงอย่างเดียว มีบางโคลงที่ผู้แต่งคัดแปลงบ้างเล็กน้อย และบางโคลงผู้แต่ง / ช่วยกันแต่งขึ้นเองแทรกอยู่บ้าง

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ความนิยมในการแต่งนิราศมีเพิ่มมากขึ้นอีกครั้งหนึ่ง จำนวนนิราศเท่าที่รวบรวมได้มีประมาณ 15 เรื่อง ส่วนใหญ่แต่งเป็นกลอน ที่เป็นโคลง มีเพียง 4 เรื่อง จะขอนำมากล่าวเพียงบางเรื่องดังนี้

3.3.22 นิราศท้าวสุภติการภักดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เป็นโคลงสี่สุภาพ มีรายน่า 1 บท แต่งเป็นทำนองว่า ท้าวสุภติการภักดี ซึ่งเป็นนางข้าหลวงประจำห้องเครื่อง เป็นผู้แต่งครวญตามเสด็จฯ ประพาสเมืองกาญจนบุรี ในปี พ.ศ.2416 ในลักษณะครวญถึงผู้หญิงด้วยกัน แบบ "เอนเพื่อน" ดังที่ปรากฏในโคลง ก่อนท้าย ๆ ว่า

ว่าเรื่องนิราศให้	หาศรี
ท้าวสุภติการภักดี	กล่าวอ้าง
แสดงศักดิ์กระษัตริ์	ทรงศรี ทำแธ
ไว้เพื่อนภริมย์ร้าง	รักเร้นแรมไกล
โคโคนิราศเบื่อง	เขาราว
ล้วนแต่ชวชายชาญ	แต่งแค้น
แกลงเสศลักษณะไวยาหาร	หญิงว่า รักแธ
ปวงปราชญ์ไปควรแค้น	เยาะเย้ยยับหยัน

นิราศเรื่องนี้เล่าถึงการเดินทางด้วยเรือกลไฟแล้วมาขึ้นบกเดินป่า และลงเรือ

ต่อไปตามแก่งต่าง ๆ ในแควใหญ่จนถึงเมืองกาญจน์

ทิวอย่างบทรวญ แสดงความอาวรณ์ และมีการเปรียบเทียบที่แปลก

เหลียวเห่นสายสวาคิเจ้า	คามมา	ส่งแธ
คั้งจะทอคกายา	ลุ่มลุ่ม	
น้ำคาบ่อชาคคา	ไหลหลัง	ลงแม่
กลืนกล้าน้ำเนครกัม	ภักทร	เค้าค่าเนิน
ย่างลงนาเวศว่า	หวันสมร	
แลบพบภักทรดอน	จิทรท้อ	
รุ่มรุ่มจิทรรอนรอน	เรือแล่น	มานา
แจกคั้งน้ำร้อยหม้อ	คิคคัมกลางทรวง	

3.3.23 นิราศหนองคาย ผู้แต่งคือ นายทิม สุขยางค์ ก่อมาเป็นหลวงพัฒนาพงศ์-ภักดี แต่งไว้เป็นกลอนสุภาพ เมื่อราว พ.ศ.2419 โดยมีจุดมุ่งหมายที่แปลกออกไปคือ มุ่งบันทึกเหตุการณ์ เรื่องราวของการเดินทางเมื่อครั้งไปปราบกบฏฮ่อที่เมืองหนองคาย เป็นท่านองจกหมายเหตุ กิ่งที่ไค้กล่าวไว้ว่า

จะเริ่มเรื่องเมืองหนองคายจกหมายเหตุ	ในแดนเขตเขื่อนคั้งกรุงสยาม
บังเกิดพวกอ้ายฮ่อมาก่อความ	ทำสงครามกับลาวพวกชาวเวียง

ผู้แต่งมิไค้มีจุดหมายที่จะพรรณนาชมสถานที่ หรือแสดงความในใจเกี่ยวกับ ความรักอย่างในนิราศทั่ว ๆ ไป กิ่งที่ไค้กล่าวไว้ว่า

ครั้นจะรำระยะทางชมบางบ้าน	ก็ชี้คร้านหลักจัตติคัมประสม
ท้วยนิราศอื่นมีคิอุคม	ล้วนคารมวิเวกวานเคยอ่านฟัง

บทรำพันความในใจหรือบทรวญที่ไพเราะจะมีปรากฏอยู่บ้าง คั้งเช่น	
คั้งแต่มาหาไค้ลุ่มแม่ปล้มจิต	เฝ้าแต่คิคถึงวันหลายพันหน
ถึงยามกินยามนอนให้รอนรน	เป็นกั้งวลคะนึ่งคิคถึงนาง

ทั้งคิดถึงมารดาและอาที่
คงคิดถึงลูกหลานข้ามค่านทาง

ปานฉะนี้จรคจกหม่นหมอง
มาในกลางคองป่าพระยาไฟ

อีกคอนหนึ่งกรวดูเปรียบเทียบไว้ว่า
ยิ่งทวน ๆ ท่วงโทฤทัยโหย
เมื่อทองแสงสุริยงส่องลงมา

ดูระโรยร่วงหลุมทั้งนุปลา
เกสรสาโรชร่วงเหมือนทรวงเรา

เนื้อหาของนิราศหนองคายมีลักษณะเป็นรายงานการไปราชการโดยตรง
เล่าถึงการเดินทางไปกับกองทัพของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ศรีราชวงศ์
หนองคาย ในระหว่างปี พ.ศ.2418 - 2419 ผู้แต่งกล่าวไว้ในตอนจบทำนองขอความ
เป็นธรรมไว้ดังนี้

จบฉบับทัพ เรื่องเมืองหนองคาย
ซึ่งท้าวข้าผู้แต่งแสดงกลอน
ล้วนความจริงไม่แกล้งแกล้งมาปก
ถึงความร้ายกาจที่ลี้ลับ
ซึ่งบางพวกไม่ได้ขึ้นไปทัพ
แล้วกล่าวโทษคิดินแกล้งนินทา
ที่เหล่าพวกซูบ่าตากะสือ
ซุกเสริมส่งเลยล้นไปจนเกิน
คอยดูใจผูกจิกคอยอิจฉา
ถ้าใครอยาการู้สิ่งที่จริงจริง
ทำอย่างนั้นดีคอย่างนี้ที่ตรงไหน
ช่วยทริกครองคังใจให้เป็นธรรม
จงไล่เสียงสืบสวนให้ถวนถี่
อย่ากล่าวโทษโศกเขลาว่าเบาความ

สิ้นจกหมายแถมนิราศลาคสมร
ขออวยพรแก่ท้าวไว้เรื่องไปทัพ
ได้จ่าจกผูกพันจนวันกลับ
ได้สลับเรื่องหมคจกจ่ามา
บางคนกลับผูกจิตริษยา
ซอกค่อนว่ากองทัพเสียยับเยิน
ฟังเขาสือเชื่อใจมิได้เซ็น
อย่าคว่นเพลนเผลอพรา้ซุกกล่าวฟัง
แอมนินทากองทัพอยู่ลับหลัง
จงวานฟังข้อคำที่รำพัน
คัดสินให้เที่ยงแท้อย่าแปรผัน
อย่าชวนกันนินทานุสาตาม
ก็ยอมมีผู้คนไปล้นหลาม
ซุกซุ่มซำมโคยเคาเปล่าเปล้าเอย

นิราศเรื่องนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2421 จำหน่ายได้ไม่กี่วันก็ถูกสั่งเก็บ
ไปเผา เนื่องจากมีข้อความกระทบสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้บัญชาการทัพ

ทางกรุงเทพฯ เข้าลักษณะหมิ่นประมาท ผู้แต่งถูกลงโทษโดย 50 ที และถูกพิพากษาให้จำคุก 8 เดือน

จิตร ภูมิศักดิ์¹ ได้วิจารณ์นิราศหนองคายไว้ว่า

"นายทิมมีเป้าหมายที่จะเล่าเรื่องราวของการเดินทางที่มีลักษณะเป็นฝ่ายในทางการเมือง และมีเป้าหมายที่จะบันทึกสะท้อนภาพชีวิตที่เป็นจริงของสังคมทั้งในหมู่บ้าน คักคินา และในหมู่ไพร่ ดงในนิราศของเขา เปิดโปงการฉ้อราษฎร์บังหลวง การกดขี่ข่มเหงที่พวกเจ้าขุนมูลนายทำต่อไพร่..."

นอกจากนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ ยังได้กล่าวถึงผู้แต่งนิราศหนองคายไว้ด้วยว่า นายทิม สุขยางค์ เป็นข้าเก่าของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ได้แสดงถึงความเคียดแค้นเกลียดชังฝ่ายตรงข้าม คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ออกมาอย่างซัดจ้ำงโดยการเสนอข้อเท็จจริงออกมายัน

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ จึงโกรธแค้น ได้ทำหนังสือถวายฎีกาฟ้องร้องต่อรัชกาลที่ 5 ขอให้ทรงชำระผู้แต่งนิราศหนองคาย

ด้วยเหตุนี้ นายทิม สุขยางค์ จึงถูกพิพากษาให้จำคุกถึงได้กล่าวแล้ว

3.3.24 นิราศยี่สาม ผู้แต่งคือ นายอุทลดา แต่งเป็นกลอนนิราศ ประเภทบันทึกการเดินทางท่องเที่ยว เมื่อครั้งไปไหว้พระที่วัดเขายี่สาม จังหวัดสมุทรสงคราม ในปี พ.ศ. 2422 มีบท่าพิงรำพันถึงนางที่รัก พบเห็นสิ่งใดก็รำพันเปรียบเทียบ หรือเล่าประวัติของสิ่งที่พบเห็น บันทึกความเจริญของบ้านเมืองตลอดจนความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้น เช่น เล่าถึงสะพานหก ในสมัยรัชกาลที่ 5 ไว้ว่า

โบริเจ้าเซ็นพวกที่แก่นคยตอก	อยู่ริมต้นคะพานหกฝั่งเหนือหนา
คะพานหกใหญ่หยาดประหลาดตา	แต่เกิดมาไม่เคยมีเช่นนี้เลย

---

¹สิทธิ ศรีสยาม (จิตร ภูมิศักดิ์), นิราศหนองคายวรรณคดีที่ถูกสั่งเผา (กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2518) หน้า 21 - 24.

ไอ้พระคุณทูลกระหม่อมจอมโมลิต	ช่างทรงคิดให้ราษฎรเย็นเย็นเล่นเฉย
ข้ามคลองคลองบางกอกใหญ่ไค้สะเบย	เรือที่เคยแล่นลัดไม้ซัดคอก
หึ่งเรือเสาเรือใบไปไค้ลัน	น้ำมันคินทาคำกูซ่าหนอ
เรือเสาใบไปไค้คลองแค้ทองรอร	ซักโซ่ปรือหคขยับแล้ววังบง
สะพานหกยกไค้ว่องไวนัก	พระจอมจักรหลักเมืองเวียงระหง
รัชกาลที่ห้าวราพงษ์	ประสาททรงไปรคให้คิดประคิษฐี

3.3.25 นิราศวัชรวง ผู้แต่งคือ หลวงธรรมาภิวัฒน์ (ดิ๊ก) แต่งไว้เมื่อปี พ.ศ. 2428 เป็นโคลงสี่สุภาพ มีร่ายนำ 1 บท เล่าถึงการเดินทางทางบกด้วยเกวียน และเดินเท้า ออกจากวัชรวงไปนมัสการพระพุทธบาท มีบทครวญ บทพรรณนาธรรมชาติ สลับกับการกล่าวถึงค่าบดต่าง ๆ ให้ความรู้สึกสมจริง เนื้อหานิราศเน้นการคร่ำครวญมากกว่า การพรรณนาการเดินทาง

3.3.26 นิราศเขาสูงช้าง ผู้แต่งคือ นายท่วน แต่งเป็นกลอนสุภาพ เริ่มค้นคว้าโคลงสี่สุภาพ 2 บท เนื้อหาเป็นรายงานการปฏิบัติราชการ ในการเตรียมรับเสด็จ รัชกาลที่ 5 ซึ่งเสด็จประพาสเขาสูงช้างเมืองเพชรบุรี พ.ศ.2429¹

3.3.27 นิราศคลองขุดปราเวศ ผู้แต่งคือ นายช่วง แต่งเป็นกลอนนิราศ ประเภทบันทึกเหตุการณ์และการเดินทางตามคำบัญชาของเจ้านายไปยังฉะเชิงเทรา กิ่งที่ ไค้กล่าวไว้ว่า

เรียนค่านับรับบัญชาใส่หว่างเกล้า	อาสาเจ้าจนสิ้นสิ่งประสงค์
เสรีบัญชาลามาทบทหงส์	จะต้องตรงไปถึงแขวงฉะเชิงเขา

---

¹ศึกษารายละเอียดอีกได้ใน "รายงานผลการศึกษานิราศเขาสูงช้างส่วนวน นายท่วน ปี พ.ศ. 2429" โดย นายล้อม เฟื่องแก้ว กรมการฝึกหัดครู 2524.

นิราศเรื่องนี้ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2438 ในสมัยรัชกาลที่ 5 สำหรับชื่อคลองซุกปราเวศนั้น ที่ถูกคือ "คลองประเวศบุรีรมย์" ซุกในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มตั้งแต่ปลายคลองพระโขนง (พระประแดง) ออกไปถึงแม่น้ำบางปะกง เมืองฉะเชิงเทรา

ลักษณะเด่นของนิราศคลองซุกปราเวศ ก็คือ พรรณนาการเดินทางให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ของคนในสมัยรัชกาลที่ 5 ชื่อสถานที่กำบล และชื่อคลองที่น่าสนใจ เช่น คลองขวางบางแสบ คลองสำอิน คลองสำเสนน้อย คลองสวนหลวง คลองสวนน้อย คลองบัวเกราะ คลองเจ้าปรีอ เป็นต้น

ในสมัยรัชกาลที่ 6 ความนิยมในการแต่งนิราศลดน้อยลงกว่าสมัยรัชกาลที่ 5 เท่าที่รวบรวมได้มีประมาณ 7 เรื่องด้วยกัน ส่วนใหญ่ก็ยังคงแต่งนิราศด้วยกลอน ที่เป็นโคลงมีประมาณ 2 เรื่อง และที่มีลักษณะพิเศษก็คือ ในสมัยนี้เริ่มมีการแต่งนิราศเป็นร้อยแก้ว คือ นิราศนครวัด พระนิพนธ์สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ จะขอกล่าวถึงนิราศบางเรื่องในสมัยรัชกาลที่ 6 ดังนี้

3.3.28 นิราศชมทลาคสำเพ็ง ผู้แต่งคือ นายมุขย์ แต่งไว้เป็นกลอนนิราศ เมื่อราว พ.ศ. 2454 เนื้อหาเป็นการพรรณาทลาคสำเพ็ง ซึ่งเป็นย่านคนจีน มันทึกสภาพสังคม ความเป็นอยู่ การทำมาค้าขายของคนในสมัยนั้น สอดแทรกเกร็ดความรู้ต่าง ๆ ไว้ด้วย แต่งเป็นทำนองจกหมายเหตุ เช่น กล่าวถึงเรื่องสะพานหิน ไว้ว่า

ถึงสะพานต้นแปรแอดูแปลก	เมื่อแต่แรกนามชานสะพานหิน
กรมโยธาสามารถฉาดครัน	กิจจักรวรรพเนวณนให้ผลมี
ทำเปลี่ยนแปลงแต่งสถานสะพานโค้ง	มีร้านโรงสองข้างทางวิถึ
พวกแขกเช่าขายผ้าสินค้ายี่	เจ๊กก็มีที่ขายตุ๊กไม้จีน

จากคำกลอนข้างต้นนี้ ทำให้ทราบว่า พวกแขกซึ่งคงหมายถึง แขกอินเดีย ชายผ้าบริเวณสะพานหินมานานแล้ว ส่วนพวกคนจีนจะขายผลไม้จากเมืองจีน

ทลาคสำเพ็งเป็นตลาดขายผ้า ผู้แต่งได้กล่าวถึงสินค้าต่างชนิดต่าง ๆ และแม่ค้าสาว ๆ สมัยนั้นนิยมหวีมโป่ง คงข้อความว่า

สองข้างทางวางรายชายสินค้า
 ผ้าฉู่ปิ่นรุ่นใหม่ที่ไหมพรม
 เสื้อกางเกงผ้าค้าย่านมหาด
 แพรเช็กหน้าผ้าย่นกะลันตะนี
 สาวแม่ค่าน่าชมไว้ดมโป่ง
 ท้าท้วงทีภริยาในตากม

ล้วนภูษาศีศิกี่มิดม
 สะก้อคห่มแพรบางล้วนอย่างคี่
 มะไลก้าคม่วงไหมมีหลายสี
 ท้อย่างคี่ใส่ชูอุคุม
 ซ้างในโปรงเค็มทีคี่ค่นม
 เรียกให้ชมชื้อของทีค้องใจ

ผู้แต่งได้สอศแทรกประวัติของตนเองไว้ด้วย ท่านองว่าเป็นผู้ที่ตกยาก
 กังความว่า

เหมือนตัวเรากราวก่อนถาวรสวัสดิ์
 ย่อมมั่งคั่งคั่งตัวไม่กลัวใคร
 ได้มีชื่อลือชาอันปรากฏ
 ครั้นเคียวนี้เค็มทีมีแค่ตัว
 จะพึ่งญาติซาคเทสือสิ้นเกือหนูน
 กับสหายไค้เหนื่อช่วยเจือจาน

ทรัพย์สินสมบัติมีอยู่แต่ผู้ใหญ่
 หังข้าไทหญิงชายก็หลายคริว
 ประกอบยศเทียมเท่ากับเจ้าสัว
 ให้หมองมัวซัดสนพันกันการ
 ไค้ค้ำจุนเอาปัญญาเป็นอาหาร
 ไค้พึ่งท่านอุคหนุนอุณา

3.3.29 นิราศมะเหลเถไถ¹ เป็นบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 พ.ศ.2465
 ทรงแต่ง "ล้อ" บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ ของคุณสุวรรณ โดยเลียนแบบลักษณะการ
 แต่ง คำที่ใช้คำที่ไม่มี ความหมายมาประกอบในกลอน แต่เมื่ออ่านข้อความทั้งหมดก็สามารถ
 เข้าใจเนื้อความและความหมายได้ เช่น

แล้วตะโอมโอมอุบรูบจะจึก
 จงอยู่ค้อย่ามีทะเลไท
 ออย่าวิโยคโศกเศร้ามะเสาดิ
 จงอยู่เหี่ยวเฝ้าเรือนมะเลือนลอย

ลาเมียคู่ชีวิตมลิจใจ
 หังโทยภัยแคล้วคลาดกะตาคโคย
 จะทำให้สามีทะเลย์ไปย
 ออย่าให้โทยมากนักจกจิมจิม

¹ รัตนพิทย สัจจพันธุ์, เรื่องเกิม, หน้า 125.

เนื้อความในนิราศเป็นการเล่าเรื่องการเสด็จไปพระราชทานผ้าพระกฐินที่
วัดปรโมยการาม ที่ปากเกร็ด แล้วเสด็จพระราชดำเนินต่อไปยังพระนารายณ์นิเวศน์ ที่
ลพบุรี พระราชทานผ้าพระกฐินที่วัดมณีชลขันธ์ แล้วเสด็จประพาสต่อไปยังนครสวรรค์ จึง
เสด็จกลับ

รัชกาลที่ 6 ทรงพระราชนิพนธ์เป็นทำนองว่า พระยาสุจริทวารง (อุก
สุจริทกุล) ผู้ทูลเสด็จเป็นผู้เขียน ดังที่ทรงแต่งลือไว้ว่า

สมมุติให้ท่านผู้ใหญ่มะโงะซัง	ในกรมวังมะเหลงแดงแต่งกลอนสาร
ที่แท้เจ้าคุณอุ้มมะตุกฮาน	มิได้แต่งมะเหลงดานสักกลอนเคียว
เพราะถึงท่านทูลเสด็จมะเล็กลิอบ	ท่านไม่ชอบกะไลโป้ในการเที่ยว
ท่านชอบอุคอยู่แต่เรือมะเมื่อเมียว	หรือจะเที่ยวท่านก็เที่ยวมะโลนโชน

ในตอนสุดท้ายทรงเปิดเผยว่า ผู้แต่งคือ ศรีอยุธยา (พระนามแฝง) แต่ผู้เกี่ยว

นิราศมะเหลงเดโงมีบทสอแหวกคติสอนใจ ทรงสอนให้คนไทยสามัคคีกัน ให้
รักษาบ้านเมือง ดังตอนที่ว่า

ไทยเราแตกสามัคคีกะลีแตก	ต่างประเทศคงได้กะไหมเมือง
ครั้งโน้นเขาอยู่ไกลกะไลเชียง	จึงไม่มากะเมืองเทิงเอาเมืองไทย
แต่เกี่ยวนี้ฉีกวันจงจันจี้ด	เขาสามารถกะลิกก็กะไลไก
พวกเราอย่าเผลอควมะลัวไซ	จะตกอับคัมใจทลิกทิก
แม้รักษาสามัคคีมีสนอย	ถึงเราน้อยก็อาจดลาคดีก
เหมือนมคน้อยช่วยกันทะมันมิก	รักษารังคสิกปิกทลันมัน

3.3.30 นิราศประลองยุทธ เป็นบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 พ.ศ.2466
ทรงไว้เป็นโคลงสี่สุภาพ จำนวน 30 บท นับเป็นนิราศที่สั้นที่สุด ลักษณะการแต่งแตกต่าง
จากโคลงนิราศโดยทั่วไปคือ ไม่มีร่ายนำ ไม่มีบทไหว้ครู ไม่มีบทชมเมือง ขึ้นต้นด้วยบท
ครวญเลยที่เกี่ยวกับว่า

ถึงคราราคลาเคลื่อนคล้อย   สู่นาม